

Gemeente Amsterdam
Dienst Onderzoek en Statistiek

Ontwikkeling creatieve industrie in de Noordvleugel

RAPPORTAGE

Project 8077

In opdracht van Creative Cities Amsterdam Area (CCAA)

drs. R. van der Groep
drs. C. van Oosteren
drs. J. Slot

Weesperstraat 79
1018 VN Amsterdam
Telefoon 020 527 5279412
c.oosteren@os.amsterdam.nl

Postbus 658
1000 AR Amsterdam
Fax 020 527 9595
www.os.amsterdam.nl

Amsterdam, juni 2008

Inhoud

Voorwoord	5
Samenvatting en conclusie	7
Inleiding	11
Aanleiding	11
Opzet monitor	13
Opbouw rapport	13
1 Creatieve industrie in de Noordvleugel	15
1.1 Inleiding	15
1.2 Economie van de Noordvleugel	15
1.3 Werkgelegenheid in de creatieve industrie	16
1.4 Toegevoegde waarde van de creatieve industrie	20
2 De creatieve industrie in zeven steden binnen de Noordvleugel	23
2.1 Inleiding	23
2.2 Steden in de Noordvleugel	24
2.3 Almere	29
2.4 Amersfoort	33
2.5 Amsterdam	37
2.6 Haarlem	41
2.7 Hilversum	45
2.8 Utrecht	50
2.9 Zaanstad	54
Bijlagen	59
1 Indeling in SBI-codes volgens TNO	59
2 LISA	60
3 Berekening toegevoegde waarde	60
Tabellen	61

Voorwoord

Creative Cities Amsterdam Area (CCAA) stimuleert de groei van de creatieve industrie in de Noordvleugel. De 7 deelnemende steden (Almere, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Utrecht en Zaanstad) doen dit samen met de creatieve industrie. Ze worden hierbij ondersteund door een groot aantal partners.¹ CCAA wordt mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van het Ministerie van Economische Zaken. Met 'Pieken in de Delta' speelt het ministerie in op gebiedsspecifieke kansen van nationaal belang.

Kennis over de ontwikkeling van de creatieve industrie is onmisbaar voor het benutten van deze kansen. Hoe ontwikkelen de steden en sectoren zich? Hebben steden een eigen profiel? Wat is de kracht van de Noordvleugel? Dit onderzoek geeft de feiten en cijfers.

Niet iedereen zal de feiten en cijfers op dezelfde wijze interpreteren. En dat hoeft ook niet. Het rapport is een hulpmiddel bij het ontwikkelen van een eigen strategie of ondernemersplan.

Voor meer informatie over CCAA en de werkzaamheden verwijzen we naar de website: www.ccaa.nl.

---

¹ De provincies Flevoland, Noord-Holland en Utrecht, de Kamers van Koophandel Amsterdam en Gooi en Eemland, de Amsterdamse Innovatie Motor, de Ontwikkelingsmaatschappij Flevoland en de Taskforce Innovatie Regio Utrecht

Samenvatting en conclusie

In deze monitor is de ontwikkeling van de creatieve industrie in de Noordvleugel van de Randstad beschreven aan de hand van werkgelegenheidstrends en van de ontwikkeling van de toegevoegde waarde van de afgelopen tien jaar. Daarnaast is er ingezoomd op de zes steden die in het CCAA participeren, namelijk Almere, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Utrecht en Zaanstad.

In navolging van TNO is de creatieve industrie gedefinieerd als *'...een specifieke vorm van bedrijvigheid die producten en diensten voortbrengt die het resultaat zijn van individuele of collectieve creatieve arbeid en ondernemerschap. Inhoud en symboliek zijn de belangrijkste elementen van deze producten en diensten...'*² Binnen de creatieve industrie worden drie deelgebieden onderscheiden:

- kunsten (podiumkunsten, musea, galleries)
- media en entertainment (uitgeverijen, radio en televisie)
- creatieve zakelijke dienstverlening (reclame, vormgeving en mode)

Creatieve industrie in de Noordvleugel

De Nederlandse creatieve industrie is geconcentreerd in de Noordvleugel. Uit onderstaande figuur valt op te maken dat in 2007 bijna 40% van alle banen in Nederland in de creatieve industrie in deze regio te vinden is. In de Noordvleugel zelf maakt de werkgelegenheid in de creatieve industrie voor 5% deel uit van de totale werkgelegenheid in de Noordvleugel.

Tabel 1 Creatieve Industrie in de Noordvleugel en Nederland 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	Noordvleugel			Nederland		
	werkzame personen	vestigingen	Toeg. Waarde (2006)	werkzame personen	vestigingen	Toeg. Waarde (2006)
Kunsten	18.224	6.104	628	44.476	15.749	1.538
media en entertainment	34.473	7.257	1.569	71.094	17.037	3.313
creatieve zakelijke dienstverlening	37.053	10.515	1.205	118.257	33.742	3.987
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>89.750</i>	<i>23.876</i>	<i>3.402</i>	<i>233.827</i>	<i>66.528</i>	<i>8.838</i>
totale werkgelegenheid	1.743.648	228.897	111.373	7.722.428	969.952	476.278

bron: LISA

Zowel in Nederland als in de Noordvleugel is het aandeel van de werkgelegenheid in de creatieve zakelijke dienstverlening het grootst (respectievelijk 51% en 41%). Het is echter opvallend dat in de Noordvleugel de media en entertainment sector de meeste toegevoegde waarde genereert en in de rest van Nederland de creatieve zakelijke dienstverlening. Dit heeft natuurlijk te maken met het feit dat in de Noordvleugel veel grote mediabedrijven (uitgeverijen, televisieomroepen en televisieproducenten) gevestigd zijn, vooral in Amsterdam, Amstelveen, Hoofddorp, Hilversum en Haarlem.

² TNO, De creatieve industrie in Amsterdam en de regio, 2004

Tabel 2 Ontwikkeling van werkgelegenheid in de Noordvleugel en Nederland (percentages)

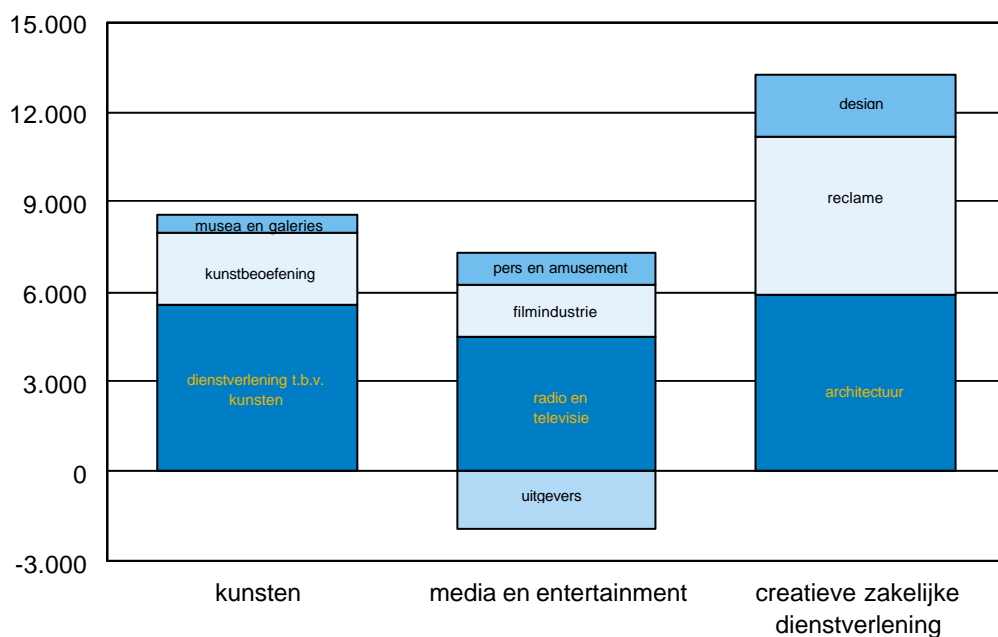
	gemiddelde jaarlijkse groei Noordvleugel			gemiddelde jaarlijkse groei Nederland		
	1996-2002	2002-2006	2006-2007	1996-2002	2002-2006	2006-2007
Kunsten	9,4	1,4	5,0	7,8	1,7	4,6
media en entertainment	2,9	0,0	0,1	3,5	-1,2	1,9
creatieve zakelijke dienstverlening	7,0	-0,6	6,8	5,8	0,1	6,5
<i>totaal creatieve industrie</i>	5,6	0,0	3,7	5,3	0,0	4,7
totale werkgelegenheid	3,6	0,0	2,1	2,8	0,0	2,2

bron: LISA

Tussen 1996 en 2007 groeide het aantal banen in de creatieve industrie sneller dan de totale werkgelegenheid. De belangrijkste groei deed zich voor in de eerste periode, tussen 1996 en 2002, de creatieve industrie in de Noordvleugel nam toen meer toe dan in heel Nederland.

In de laatste periode, tussen 2006 en 2007, waren de rollen omgedraaid: de creatieve industrie groeide in heel Nederland een procentpunt meer dan in de Noordvleugel. Zowel in de Noordvleugel als in Nederland is de groei het sterkst in de creatieve zakelijke dienstverlening. Aangezien deze kleine inhaalslag met name af te lezen is aan het aantal *vestigingen* in Nederland, lijkt er sprake te zijn van een snelle stijging van *kleine bedrijven buiten* de Noordvleugel. Het moge duidelijk zijn dat deze werkgelegenheidsontwikkeling weinig zegt over de formatie van netwerken en clusters, laat staan over de mate innovatieve bedrijven en afzetmarkten.

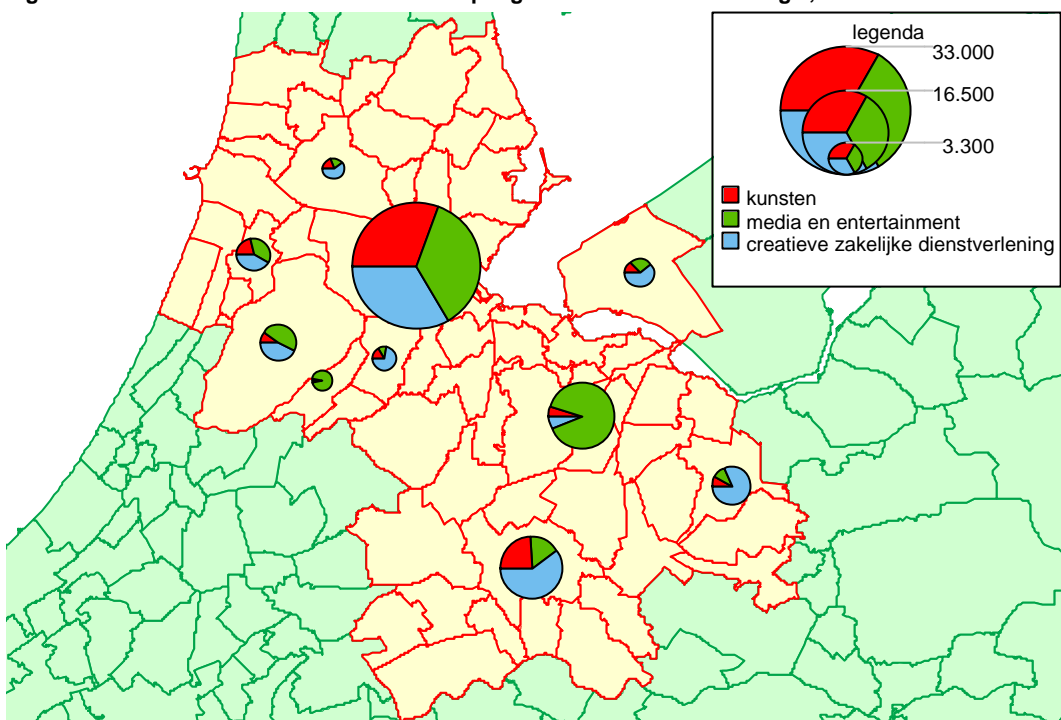
Figuur 3 Verandering werkgelegenheid in de creatieve industrie van de Noordvleugel, 1996-2007 (aantal banen)

bron: LISA

Figuur 3 vat de belangrijkste veranderingen in de werkgelegenheid in de Noordvleugel per deelgebied van de creatieve industrie samen: er is vooral een toename van de werkgelegenheid in de *reclame* en *architectuur en technisch ontwerp*. Daarnaast is de werkgelegenheid in design en modebranche ook flink gestegen. Binnen de kunsten is de groei van het aantal arbeidsplaatsen vooral toe te schrijven aan de *dienstverlening* ten behoeve van de kunsten en ten dele aan de kunstenaars zelf. Binnen de media en entertainment sector nam vooral de werkgelegenheid in het audiovisuele segment toe, terwijl de meer traditionele uitgeverijen in belang afnamen.

Figuur 4 Het aandeel van de creatieve sector per gemeente in de Noordvleugel, 2007

Bron: LISA

Steden in de Noordvleugel

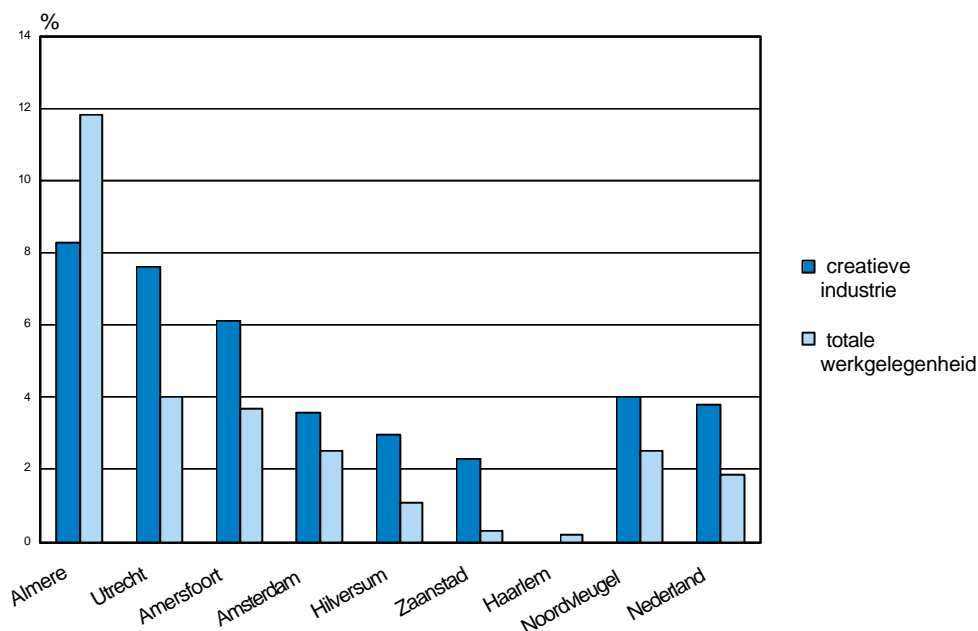
In de rapportage is ingezoomd op de zeven steden die deel uitmaken van de CCAA, Almere, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Utrecht en Zaanstad. Ten eerste bleek dat ruim 72% van de werkgelegenheid in de creatieve industrie in de Noordvleugel in één van deze zeven steden is gevestigd. De meest 'stedelijk' georiënteerde sector is in 2007 de kunstensector; vier van de vijf banen in de kunsten zijn verdeeld over de zeven steden. In absolute aantallen banen torent Amsterdam uit boven de rest. Meer dan 50% van de werkgelegenheid in de creatieve industrie van alle zeven steden samen is te vinden in Amsterdam. Hilversum volgt met 17% en daarna komt Utrecht met een werkgelegenheidsaandeel van 15%.

Daarnaast is de creatieve industrie binnen de Noordvleugel uiteenlopend verspreid over de CCAA steden (zie figuur 4). Zo heeft Hilversum een eenzijdig aanbod van werkgelegenheid in het media en televisiesegment. In Zaanstad en Almere domineert de creatieve zakelijke dienstverlening, vooral door architectuur en technisch ontwerp bedrijven in de eerste en door reclamebureaus in de tweede. De creatieve zakelijke

dienstverlening domineert ook in Amersfoort en Utrecht. Zowel in Utrecht als Haarlem is de kunstensector flink vertegenwoordigd, wat wellicht te maken heeft met het feit dat het om provinciehoofdsteden gaat. Amsterdam, tenslotte, blijft een unieke positie innemen, door haar gelijke verdeling over de drie deelsegmenten.

Naast de CCAA gemeenten zijn er nog meer opvallende concentraties in de Noordvleugel te vinden. Zo is Hoofddorp aardig op weg een regionale 'hub' te worden voor de creatieve zakelijke dienstverlening en voor media en entertainment bedrijven. Aalsmeer, Laren en Bussum behoren allemaal tot het media en entertainment (lees: omroep) cluster rondom Hilversum. En tenslotte is een belangrijk deel van de Nederlandse reclame-industrie gevestigd in Amstelveen, wat tot een sterke concentratie van werkgelegenheid in de creatieve zakelijke dienstverlening heeft geleid.

Figuur 5 Jaarlijkse groei creatieve industrie en jaarlijkse groei totale werkgelegenheid 1996 – 2007

Bron: LISA

Op Almere en Haarlem na is de creatieve industrie sneller gegroeid dan de totale werkgelegenheid in de CCAA steden (fig. 5). De sterkste groei deed zich voor in Almere, Utrecht en Amersfoort. In alle drie de steden is de creatieve zakelijke dienstverlening het sterkst gegroeid. Amsterdam en Hilversum, de steden met een relatief groot aandeel creatieve industrie, nemen qua jaarlijkse groei een middenpositie in. In Haarlem is de creatieve industrie het afgelopen decennium niet gegroeid. Dit komt onder andere door reorganisatieprocessen in de uitgeverijen sector.

Inleiding

Aanleiding

De concurrentiekracht van westerse stedelijke economieën bestaat voor een groot deel uit het leveren van gespecialiseerde en innovatieve diensten en producten. In 2000 is de Lissabon-agenda opgesteld. Europese leiders hebben toen afgesproken om de economische groei en werkgelegenheid te stimuleren en van de Europese economie in 2010 de meest concurrerende kenniseconomie ter wereld te maken. De Lissabon-agenda en de urgentie die hieruit sprak vormden de aanleiding voor de oprichting van het Innovatieplatform (IP), onder leiding van J.P. Balkenende in 2003. Nederland heeft zich bij de oprichting en samenstelling van het IP laten inspireren door Finland, waar al veel langer een soortgelijk initiatief bestaat. Het IP onderscheidt een aantal sleutelgebieden, waarvan de creatieve industrie er één is.

De Noordvleugel van de Randstad wordt gezien als één van de meest kansrijke gebieden van de Nederlandse economie. Deze regio strekt zich uit van de gemeenten Haarlem via Zaanstad en Utrecht tot aan Amersfoort met Amsterdam als economisch middelpunt.

Figuur 1 Afbakening Noordvleugel

bron: O+S

Ook in de Noordvleugel zijn het met name sectoren zoals de financiële en juridische dienstverlening, ICT en de creatieve industrie die het economische belang van de regio bepalen, zowel nationaal als internationaal.

Vandaar ook dat de Amsterdamse Innovatiemotor (AIM) en de Creative Cities Amsterdam Area (CCAA) geïnteresseerd zijn in de ontwikkeling van de werkgelegenheid bij deze kennisintensieve sectoren in de Noordvleugel, zoals de creatieve industrie. Omdat CCAA zich vooral richt op de creatieve industrie is besloten om het onderzoek te richten op deze kennisintensieve groeisector. Eén van de gedachten daarbij is ook dat de creatieve industrie ook extra productiviteit genereert voor de rest van de economie. Zo blijkt dat van elke euro productie door creatieve sectoren 45 tot 50 eurocent oplevert voor andere sectoren.³

De monitor sluit gedeeltelijk aan op de Cross Media Monitor 2006 (Rutten *et al.* 2006). De opzet is vergelijkbaar met de eerder verschenen monitor van de creatieve industrie in Amsterdam, die jaarlijks gepubliceerd wordt (O+S 2005, O+S 2006, O+S 2007). Niet alleen wordt de ontwikkeling van de creatieve industrie in de Noordvleugel besproken, maar er zal ook uitgebreid aandacht zijn voor de verdeling binnen de Noordvleugel over een aantal steden die deel uitmaken van het samenwerkingsverband CCAA, Almere, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Utrecht en Zaanstad. Op deze manier worden verschillen binnen de Noordvleugel zichtbaar.

Deze rapportage bouwt voort op de definitie van de creatieve industrie zoals gebruikt in een onderzoek van TNO uit 2004.⁴ In dit onderzoek is de creatieve industrie als volgt omschreven:

“De creatieve industrie is een specifieke vorm van bedrijvigheid die producten en diensten voortbrengt die het resultaat zijn van individuele of collectieve creatieve arbeid en ondernemerschap. Inhoud en symboliek zijn de belangrijkste elementen van deze producten en diensten. Ze worden aangeschaft door consumenten en zakelijke afnemers omdat ze een betekenis oproepen. Op basis daarvan ontstaat een ervaring. Daarmee speelt de creatieve industrie een belangrijke rol in ontwikkeling en onderhoud van levensstijlen en culturele identiteiten in de samenleving.”

De creatieve industrie is een verzamelbegrip voor bedrijven en instellingen. Op basis van onderlinge verschillen en overeenkomsten worden drie segmenten onderscheiden: *kunsten, media en entertainment* en *creatieve zakelijke dienstverlening*. In de kunsten staan doorgaans artistieke motieven centraal, economische motieven komen op de tweede plaats. Binnen dit domein is subsidie een belangrijke inkomstenbron. De overheid heeft ervoor gekozen de kunsten niet alleen aan de markt van vraag en aanbod over te laten. De kunstenmarkt is vooral een *overheidsmarkt*. Belangrijke sectoren zijn podiumkunsten, scheppende kunsten, musea en kunstgalerieën. De media- en entertainmentindustrie is een *consumentenmarkt*. Technologische ontwikkelingen maken verspreiding en exploitatie op grote schaal mogelijk. Door de oriëntatie op de markt en de wereldwijde verspreiding is de media- en entertainmentindustrie onderdeel van het dagelijks leven. Tot dit domein behoren onder meer uitgeverijen, fotografie, omroepen en bioscopen. De creatieve zakelijke dienstverlening is een *zakelijke markt*. Deze bedrijven leveren creativiteit en symbolische waarde aan andere bedrijven. Kenmerkend is de combinatie van artistieke, grensverleggendheid en marktgerichtheid. Belangrijke sectoren zijn

³ Deze berekening komt Marlet en Poort, 2005: 21; Cultuur en Creativiteit naar waarde geschat, SEO en Atlas Voor Gemeenten, Amsterdam en Utrecht.

⁴ TNO, De creatieve industrie in Amsterdam en de regio, 2004

vormgeving, mode en reclame. In de bijlage is aan de hand van SBI-codes, een lijst met sectoren opgenomen die binnen het onderzoek vallen.

Uiteraard biedt een dergelijke definitie voordelen en nadelen. Voordeel is dat de gegevens tussen de steden en in de tijd vergelijkbaar zijn. Nadeel is dat men enerzijds te breed selecteert (niet alle reclamebureaus zijn creatief) en anderzijds te krap (er zullen ongetwijfeld hele creatieve werknemers te vinden zijn in niet geselecteerde sectoren, zoals bijvoorbeeld in de houtverwerkende industrie).

Opzet monitor

Omwillen van de vergelijkbaarheid vormt de definiëring van de creatieve industrie op basis van de SBI-codering zoals opgenomen in het TNO-onderzoek, met de driedeling kunsten, media en entertainment en creatieve zakelijke dienstverlening het uitgangspunt.⁵

De eerste monitor creatieve industrie Noordvleugel beschrijft:

- De omvang en ontwikkeling van de creatieve industrie in de Noordvleugel, in termen van de werkgelegenheid, aantal vestigingen en toegevoegde waarde in verhouding tot heel Nederland.
- De ruimtelijke verdeling van de creatieve industrie over de volgende grote steden in de Noordvleugel: Almere, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Utrecht en Zaanstad

In de rapportages van O+S wordt als het over de werkgelegenheid gaat meestal alleen gerapporteerd over de banen vanaf 12 uur per week (grote banen genoemd). Voor de creatieve industrie worden echter ook de banen tot 12 uur meegeteld (kleine banen). De totaalcijfers over de werkgelegenheid zijn daarom iets hoger dan uit andere publicaties van O+S blijkt. Door zowel parttime als kleine als grote banen mee te nemen, wordt aangesloten bij de werkwijze van TNO.

Opbouw rapport

De monitor start met de meest recente stand van zaken en de ontwikkeling van de creatieve industrie in de Noordvleugel ten opzichte van de ontwikkeling in heel Nederland. Het tweede hoofdstuk gaat in op de creatieve industrie in de zeven CCAA gemeenten van de Noordvleugel.

---

⁵ Er is slechts een verandering. Media en entertainment is uitgebreid met distributie van films (9212), om aansluiting te krijgen bij de definitie die in de Cross Media Monitor en de Monitor creatieve industrie 2007 is gebruikt.

1 Creatieve industrie in de Noordvleugel

1.1 Inleiding

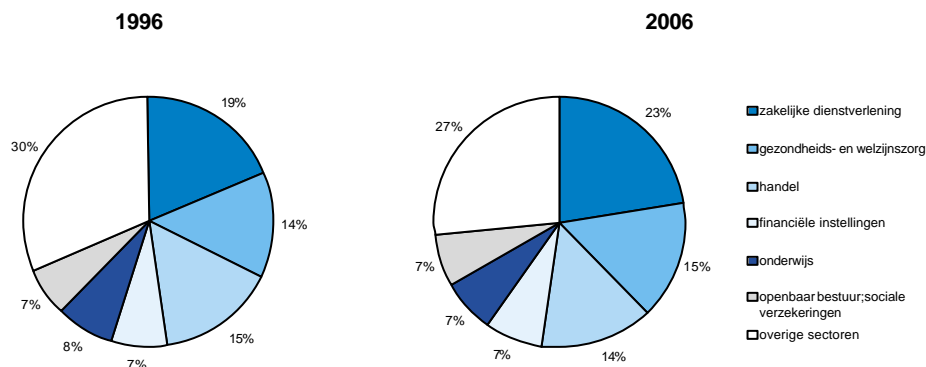
In dit hoofdstuk wordt de werkgelegenheid en de toegevoegde waarde in de creatieve industrie in de Noordvleugel van de Randstad onderzocht. Net als voorgaande rapportages over dit onderwerp wordt het belang van de creatieve industrie in kaart gebracht aan de hand van werkgelegenheidsdata om zo het aantal *werkzame personen* en het aantal *vestigingen* per regio te bepalen. Daarnaast wordt gekeken naar de *toegevoegde waarde* om op die manier een indicatie te geven van wat er omgezet wordt in de creatieve industrie. De bevindingen zullen vergeleken worden met gegevens over de creatieve industrie in Nederland.

1.2 Economie van de Noordvleugel

De Noordvleugel van de Randstad is één van de belangrijkste economische gebieden van Nederland. In 2007 is 23%, ofwel 1,7 miljoen banen, van de totale Nederlandse werkgelegenheid in deze regio te vinden.

In figuur 1.1 is voor de belangrijkste economische sectoren in de Noordvleugel het werkgelegenheidsaandeel in 1996 en 2006 weergegeven. Zakelijke en financiële dienstverlening, handel en gezondheidszorg zorgen voor meer dan de helft van het aantal banen en dit aandeel is gestegen van 55% in 1996 tot 59% in 2006. Dit werd onder andere veroorzaakt door een toenemend belang van de zakelijke dienstverlening. De creatieve industrie valt in deze figuur onder 'overige dienstverlening'.

Figuur 1.1 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Noordvleugel

bron: CBS

1.3 Werkgelegenheid in de creatieve industrie

De Nederlandse creatieve industrie is geconcentreerd in de Noordvleugel. Bijna 40% van alle banen in de creatieve industrie bevinden zich hier. De creatieve industrie maakt 5% uit van de totale werkgelegenheid in de Noordvleugel en dit werkgelegenheidsaandeel is met een half procentpunt gestegen ten opzichte van 1996.

Tussen 1996 en 2007 nam het aantal banen in de creatieve industrie in de Noordvleugel toe met gemiddeld 4% per jaar, iets meer dan in heel Nederland (3,8%). Bovendien nam het aantal banen in de creatieve industrie meer toe dan het totale aantal banen, zowel landelijk als in de Noordvleugel.

Tabel 1.2 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in de Noordvleugel en in Nederland, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

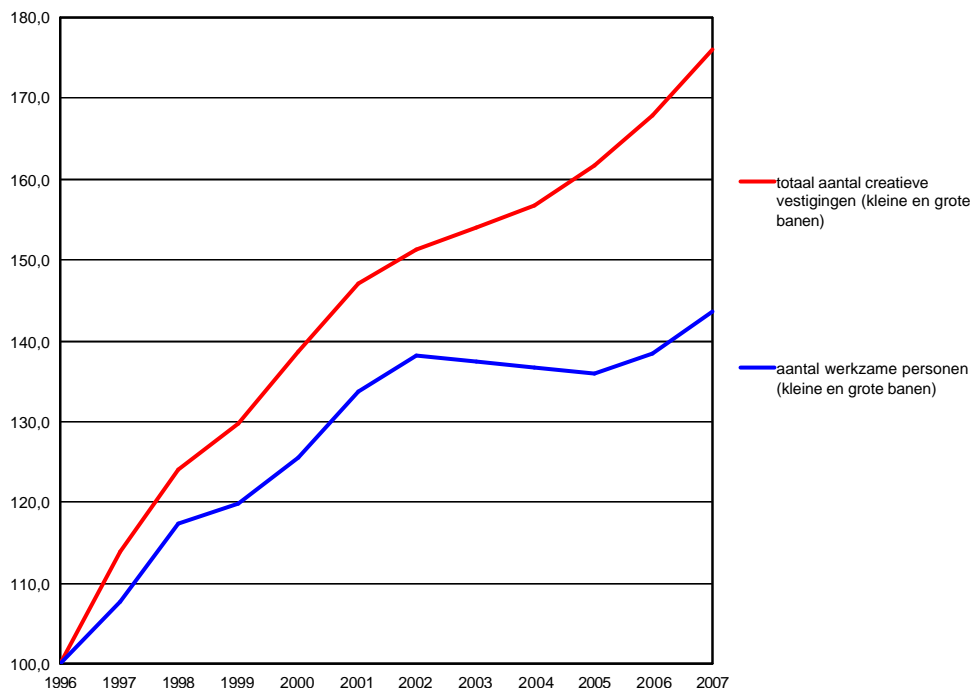
	Noordvleugel			Nederland		
	1996	2007	jaarlijkse groei (%)	1996	2007	jaarlijkse groei (%)
creatieve industrie	62.528	89.750	4	164.195	233.827	3,8
totale werkgelegenheid	1.376.183	1.743.648	2,5	6.408.287	7.722.428	1,9
aandeel creatieve industrie (%)	4,5	5,1		2,6	3,0	

bron: LISA

In figuur 1.3 is de ontwikkeling van de creatieve industrie in de Noordvleugel aan de hand van het aantal vestigingen en banen weergegeven voor de periode 1996 - 2007. Grofweg zijn er drie perioden te onderscheiden:

- Tot 2002 steeg de werkgelegenheid in de creatieve industrie zowel landelijk als in de Noordvleugel.
- Tussen 2002 en 2005 stabiliseerde de werkgelegenheid zowel landelijk als in de Noordvleugel.
- Vanaf 2005 stijgt de werkgelegenheid in de creatieve industrie weer.

Figuur 1.3 Ontwikkeling aantal vestigingen en werkzame personen in de creatieve industrie in de Noordvleugel (indexcijfers; 1996=100).

bron: O+S

Er kan dus geconstateerd worden dat de wereldwijde recessie (onder andere door de *dot-com crisis* van 2002) ook de werkgelegenheid in de creatieve industrie beïnvloed heeft, maar dat de 'klap' landelijk iets harder aangekomen is dan in de Noordvleugel. Dit verschijnsel wordt *lock-in* genoemd en behelst dat bedrijven in geclusterde sectoren na verloop van tijd minder gevoelig worden voor economische excessen van buiten. Met andere woorden: het cluster krijgt in feite z'n eigen dynamiek.⁶

Tussen 2006 en 2007 is de werkgelegenheid in de creatieve industrie zowel in Nederland als in de Noordvleugel gestegen met respectievelijk 4,7% en 3,7%, terwijl de totale werkgelegenheid met 2,2 en 2% toenam. De werkgelegenheid in de creatieve industrie is het afgelopen jaar in Nederland dus sneller gestegen dan in de Noordvleugel. Het is dus goed mogelijk dat steden als Rotterdam, Tilburg, Groningen en Breda bezig zijn aan een inhaalslag op dit terrein. Met name de Brabantse stedenring is in rap tempo haar industrieel erfgoed aan het inzetten voor creatieve ondernemers.⁷ Aangezien met name het aantal *vestigingen* in Nederland flink is gegroeid ligt het voor de hand er van uit te gaan dat er sprake is van snelle stijging van kleine bedrijven *buiten* de Noordvleugel. Zowel in de Noordvleugel als in Nederland is de creatieve zakelijke dienstverlening de snelst groeiende sector van de afgelopen twee jaren.

⁶ In het algemeen wordt er van uitgegaan dat een *lock in* zowel positief als negatief kan werken. Bedrijven worden in een cluster of netwerk meer bestand tegen grillen van buiten, maar kunnen zich wellicht ook minder makkelijk aanpassen als er echt radicale (technologische of politieke) veranderingen zijn.

⁷ Zie bijvoorbeeld Tijdschrift Agora 2004, themanummer 'Creatieve Steden'.

De snellere stijging van de werkgelegenheid in de rest van Nederland betekent niet dat het slecht gaat met de creatieve industrie in de Noordvleugel. Ten eerste gaat het om één jaar en is het lastig om op basis daarvan conclusies te verbinden. Ten tweede dient men zich te realiseren dat de stijging niet iets zegt over de formatie van clusters, aangezien de stijging verspreid over de rest van Nederland te vinden is. Ten derde zegt de stijging niets over het (conceptueel) innovatief vermogen en het type afzetmarkt, daarvoor is de definitie te breed. Ten vierde zegt de stijging niets over de formatie van *netwerken*, wat van invloed zou kunnen zijn op de mate van interactieve leerprocessen tussen ondernemers.

Tabel 1.4 Ontwikkeling van werkgelegenheid in de creatieve industrie in de Noordvleugel en in Nederland (percentages)

	gemiddelde jaarlijkse groei Noordvleugel (percentages)			gemiddelde jaarlijkse groei creatieve industrie Nederland (percentages)		
	1996-2002	2002-2006	2006-2007	1996-2002	2002-2006	2006-2007
kunsten	9,4	1,4	5,0	7,8	1,7	4,6
media en entertainment	2,9	0,0	0,1	3,5	-1,2	1,9
zakelijke dienstverlening	7,0	-0,6	6,8	5,8	0,1	6,5
<i>creatieve industrie</i>	5,6	0,0	3,7	5,3	0,0	4,7
totaal	3,6	0,0	2,1	2,8	0,0	2,2

bron: LISA

Terwijl het aantal banen tussen 2002 en 2006 gelijk bleef, bleef het aantal *vestigingen* in de Noordvleugel en in Nederland wel groeien (maar wel wat minder snel dan in de periode daarvoor). Kennelijk weerhoudt de recessie sommige ondernemers er niet van om een bedrijf op te richten, hetzij met minder personeel en eventueel in samenwerking met meer ZZP'ers (Zelfstandigen zonder personeel; freelancer is geen officiële juridische naam) om de flexibiliteit te vergroten. Het is ook heel goed mogelijk dat juist *door* de recessie de werknemers min of meer gedwongen worden om zelfstandig verder te gaan. Over de hele periode bezien is tussen 1996 en 2007 het aantal vestigingen met 68% toegenomen in Nederland en met 54% in de Noordvleugel.

Recente stand van zaken

In de creatieve industrie in de Noordvleugel zijn er in 2007 gemiddeld 3,8 banen per vestiging. Deze gemiddelde bedrijfsbezetting is lager dan voor andere sectoren in de economie in de Noordvleugel (7,6 banen). Dit komt overeen met de gedachte dat de creatieve industrie vaak bestaat uit kleine bedrijven die op projectbasis met elkaar samenwerken.

Creatieve bedrijven in de Noordvleugel zijn gemiddeld iets groter (3,8) dan het gemiddelde creatieve bedrijf in de creatieve industrie in Nederland (3,4 banen). Dit heeft onder andere te maken met de media en entertainment sector die in de Noordvleugel uit grote bedrijven bestaat op gebied van uitgeverijen, televisiestudio's en platenmaatschappijen (4,8 personen per bedrijf).

Tabel 1.5 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie in de Noordvleugel en in Nederland, 2006 en 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde 2006	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007		2006	2007	2006	2007
Noordvleugel							
kunsten	17.356	18.224	628	5.719	6.104	3,0	3,0
media en entertainment	34.446	34.473	1569	6.939	7.257	5,0	4,8
creatieve zakelijke diensten	34.710	37.053	1205	10.122	10.515	3,4	3,5
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>86.512</i>	<i>89.750</i>	<i>3.402</i>	<i>22.780</i>	<i>23.876</i>	<i>3,8</i>	<i>3,8</i>
totaal Noordvleugel	1.708.159	1.743.648	111.373	222.284	228.897	7,7	7,6
Nederland							
kunsten	42.509	44.476	1538	14.738	15.749	2,9	2,8
media en entertainment	69.786	71.094	3313	15.998	17.037	4,4	4,2
creatieve zakelijke diensten	111.089	118.257	3987	32.088	33.742	3,5	3,5
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>223.384</i>	<i>233.827</i>	<i>8.838</i>	<i>62.824</i>	<i>66.528</i>	<i>3,6</i>	<i>3,5</i>
totaal Nederland	7.554.403	7.722.428	476.278	938.475	969.952	8,0	8,0

bron:TNO/LISA

De grootste deelsector in de Noordvleugel in 2007 is de *media en entertainment* sector, waar 34.473 personen werken, wat neerkomt op een aandeel van 38% ten opzichte van het totale aandeel in de creatieve industrie in de Noordvleugel. In Nederland is de *creatieve zakelijke dienstverlening* de belangrijkste sector met 118.257 banen, wat neerkomt op een aandeel van 51%.

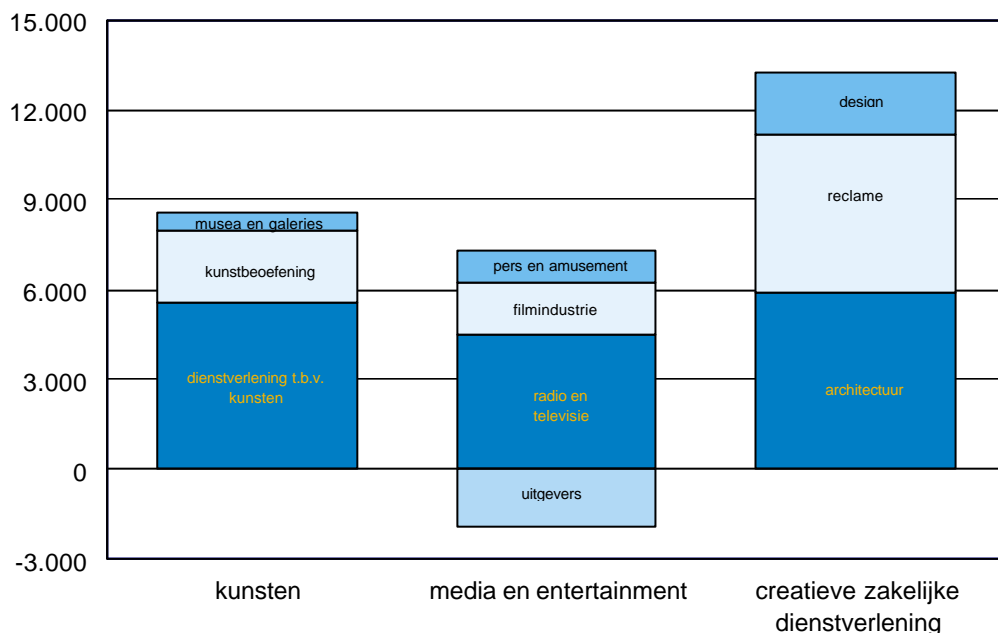
Tabel 1.6 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie in de Noordvleugel en Nederland, 2006 en 2007 (percentages)

	aantal banen		toegevoegde waarde 2006	aantal vestigingen	
	2006	2007		2006	2007
Noordvleugel					
kunsten	20	20	18	25	26
media en entertainment	40	38	46	30	30
creatieve zakelijke diensten	40	41	35	44	44
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
totaal Noordvleugel	5	5	3	10	10
Nederland					
kunsten	19	19	17	23	24
media en entertainment	31	30	37	25	26
creatieve zakelijke diensten	50	51	45	51	51
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
totaal Nederland	3	3	2	7	7

bron:TNO/LISA

Tot slot vat de volgende figuur de belangrijkste veranderingen tussen 1996 en 2007 in de werkgelegenheid in de Noordvleugel per deelsector van de creatieve industrie samen: Er is vooral een toename van de werkgelegenheid in de reclame en architectuur en technisch ontwerpbranche. Binnen de kunsten is de groei van het aantal arbeidsplaatsen vooral toe te schrijven aan de dienstverlening ten behoeve van de kunsten, niet de kunstenaars zelf. Binnen media en entertainment nam vooral het audiovisuele deel toe, terwijl de meer traditionele uitgeverijen afnemen in belang.

Figuur 1.7 Verandering werkgelegenheid in de creatieve industrie van de Noordvleugel, 1996-2007 (aantal banen)

bron: LISA

1.4 Toegevoegde waarde van de creatieve industrie

Wat is toegevoegde waarde?

Het belang van de creatieve industrie kan ook op een andere manier worden aangetoond dan in de vorm van het aantal banen en vestigingen, namelijk op basis van toegevoegde waarde die door de sector wordt gerealiseerd. De toegevoegde waarde is een maatstaf voor de omvang van de productie.⁸ Als je de toegevoegde waarde van alle bedrijven en de overheid in een land bij elkaar optelt, krijg je het binnenlands product.

Het ramen van de toegevoegde waarde van de creatieve industrie is gebaseerd op het berekenen van de arbeidsproductiviteit per arbeidsplaats. Hierbij worden twee bronnen gecombineerd: banen van werkzame personen volgens LISA en toegevoegde waarde cijfers van het CBS. Er is dus een directe relatie tussen het aantal banen en de

⁸ De toegevoegde waarde is gelijk aan de totaal gerealiseerde omzet verminderd met de kosten voor grondstoffen en halfabricaten. De toegevoegde waarde wordt besteed aan loon en kapitaal (uitkeringen aan aandeelhouders en rente op geleend kapitaal).

toegevoegde waarde. Een belangrijk verschil is echter dat het economische belang op basis van de toegevoegde waarde kleiner is dan op basis van arbeidsplaatsen. De belangrijkste verklaring hiervoor is dat de arbeidsintensiteit van de creatieve industrie relatief hoog is. Dit resulteert in een lager dan gemiddelde productiviteit per arbeidsplaats.

Toegevoegde waarde van de creatieve industrie in de Noordvleugel

In 2006 is de toegevoegde waarde in de creatieve industrie in de Noordvleugel 3.402 miljoen euro. In Nederland is dit 8.838 miljoen euro (tabel 1.4). Dit betekent dat 38% van de landelijke toegevoegde waarde van de creatieve industrie in de Noordvleugel verdiend wordt.

Het aandeel van de toegevoegde waarde in de creatieve industrie ten opzichte van de rest van Nederland is vergelijkbaar met het aandeel van de werkgelegenheid in de creatieve industrie in de Noordvleugel. Binnen de Noordvleugel is het aandeel van de media en entertainment sector het hoogst (38%) en in Nederland is het aandeel in de creatieve zakelijke dienstverlening het hoogst (51%).

Het aandeel van de creatieve industrie in de totale toegevoegde waarde van de Noordvleugel is 3%. Voor de rest van Nederland is dat 2%.

Ontwikkeling van de toegevoegde waarde

De gemiddelde jaarlijkse toename van de toegevoegde waarde in de creatieve industrie, tussen 2004 en 2006, is 1,6%. In Nederland is de toegevoegde waarde van de creatieve industrie gestegen met 1,9% (tabel 1.8).⁹

Tabel 1.8 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in de Noordvleugel en Nederland tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Noordvleugel	miljoenen euro's	percentages
kunsten	32	2,7
media en entertainment	23	0,7
creatieve zakelijke diensten	49	2,1
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>104</i>	<i>1,6</i>
totaal Noordvleugel	5.765	2,7

Nederland	miljoenen euro's	percentages
kunsten	109	3,7
media en entertainment	-15	-0,2
creatieve zakelijke diensten	244	3,2
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>333</i>	<i>1,9</i>
totaal Nederland	20.836	2,3

bron: TNO

Met name de toegevoegde waarde in de kunsten en de creatieve zakelijke dienstverlening steeg tussen 2004 en 2006. De toegevoegde waarde van de media en entertainment sector steeg in de Noordvleugel niet noemenswaardig, en nam zelfs een beetje af in heel Nederland.

⁹ Het ramen van de toegevoegde waarde van de creatieve industrie is gebaseerd op het berekenen van de arbeidsproductiviteit per arbeidsplaats. Hierbij worden twee bronnen gecombineerd: banen van werkzame personen volgens LISA en toegevoegde waarde cijfers van het CBS (TNO 2008).

Het is opvallend dat de *totale* toegevoegde waarde sterker is toegenomen in dezelfde periode in zowel de Noordvleugel als in Nederland dan de toegevoegde waarde in de creatieve industrie (respectievelijk met 2,7% en 2,3%).

Toegevoegde waarde van andere bedrijfstakken

Er zijn sectoren die een veel groter aandeel leveren in de toegevoegde waarde dan de creatieve industrie. Voorbeelden hiervan zijn de financiële en zakelijke dienstverlening (27,4%), handel, horeca en reparatie (14,5%) en de industrie (14,1%).¹⁰ In sommige sectoren is dit aandeel sterk aan veranderingen onderhevig. Zo neemt de toegevoegde waarde vooral toe in de financiële en zakelijke dienstverlening en in de zorg. Dit zijn de groeisectoren van de (nationale) economie. Hiertegenover staat een sterke daling van de toegevoegde waarde van primaire sectoren als landbouw en industrie.

---

¹⁰ CBS, 2005

2 De creatieve industrie in zeven steden binnen de Noordvleugel

2.1 Inleiding

Ondanks dat landelijk gezien de creatieve industrie nog bestaat uit een relatieve kleine verzameling sectoren, qua toegevoegde waarde en werkgelegenheid (zie hoofdstuk 1, laatste paragraaf), worden er in Nederlandse steden steeds hogere werkgelegenheidsconcentraties gevonden.¹¹ Dit komt ondermeer omdat, zoals Jane Jacobs al in 1969 beschreef,¹² een stedelijke omgeving mogelijkheden biedt voor verschillende typen - vaak innovatieve - bedrijven om samen te werken en van elkaar te leren; *interactive learning* wordt dat genoemd. Niet voor niets wordt de stedelijke economie wel eens vergeleken met een *project ecologie*, die bestaat uit een lokaal netwerk van bedrijven, onderaannemers, freelancers en specialisten die tijdelijke samenwerkingscontracten afsluiten om innovatieve producten en diensten te ontwikkelen.¹³ Bovendien vormt zich in dergelijke netwerken door informatieoverdracht vaak een uniek 'kennisreservoir', waar nieuwe bedrijven op afkomen wat verdere economische groei en '*collectieve learning*' op de lange termijn stimuleert.¹⁴ Bovendien kunnen bedrijven in een stedelijke omgeving profiteren van een heterogene arbeidsmarkt. De stad heeft daarnaast een incubatiefunctie voor startende ondernemers die afhankelijk zijn van gevestigde opdrachtgevers. Ook zijn er in de stad inwoners die fungeren als een eerste groep kritische consumenten van nieuwe producten. Tevens worden nichegroepen in de stedelijke samenleving als inspiratiebron gebruikt door ondernemers om producten aan te passen voor verschillende groepen. Ten slotte vergroot de creatieve industrie de *quality of life* in steden door de ontwikkeling van een infrastructuur en een vrijetijdseconomie die interessant is voor kenniswerkers.¹⁵

De concentratie van creatieve bedrijvigheid in de steden is duidelijk zichtbaar in tabel 2.1. Binnen de Noordvleugel is in 2007 ruim 72% van de werkgelegenheid in de creatieve industrie gevestigd in de zeven geselecteerde steden (*Almere, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Utrecht en Zaanstad*). De meest 'stedelijk' georiënteerde sector is in 2007 de kunstensector: 81% van het aantal banen in de kunsten in de Noordvleugel is te vinden in een van de zeven steden.

---

¹¹ Kloosterman, R. C., 2004. Recent Employment trends in the Cultural Industries in Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 95(2), 243-252; O+S 2007 Monitor creatieve industrie Amsterdam

¹² Jacobs, J. 1969 *The Economy of Cities*, Vintage Books New York

¹³ Zie bijv. Grabher 2002 The project ecology of advertising tasks, talents and teams. *Regional Studies*, 36(3) 245-262

¹⁴ Scott, A. 2002 *The Cultural Economy of Cities*, Sage, London.

¹⁵ Zukin, S., 1998. Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption. *Urban Studies* 35 (5-6), 825-839; Florida 2002. *The rise of the Creative Class and how it is transforming Work, Leisure, community and everyday life*, New York, Basic Books; Kloosterman R.C. 2008. Walls and Bridges: Knowledge spillover between 'superdutch' architectural firms. *Journal of Economic Geography*, 1-19.

Tabel 2.1 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie in de zeven steden en in de Noordvleugel, 2006 en 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007	2006	2006	2007	2006	2007
Zeven steden							
kunsten	14.038	14.687	508	4.160	4.445	3	3
Media en entertainment	24.980	25.285	1.115	5.045	5.281	5	5
creatieve zakelijke diensten	22.766	24.960	802	6.421	6.671	4	4
<i>Totaal creatieve industrie 7 steden</i>	<i>61.784</i>	<i>64.932</i>	<i>2.427</i>	<i>15.626</i>	<i>16.397</i>	<i>4</i>	<i>4</i>
Totale werkgelegenheid 7 steden	981.075	1.006.113	63.303	123.979	127.112	8	8
Totaal CI Noordvleugel	86.512	89.750	3.420	22.780	23.876	4	4

bron: LISA/TNO

Binnen de zeven steden is in 2007 het aandeel in de media en entertainment sector het hoogst (39%), gevolgd door de creatieve zakelijke dienstverlening (38%). Het belang van de media en entertainment sector in termen van werkzame personen neemt dus iets af ten opzichte van het jaar ervoor.

Tabel 2.2 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie in de zeven steden en in de Noordvleugel, 2006 en 2007 (percentages)

	aantal banen		toegevoegde		
	2006	2007	waarde	aantal vestigingen	
Zeven steden				2006	2007
kunsten	23	23	21	27	27
Media en entertainment	40	39	46	32	32
creatieve zakelijke diensten	37	38	33	41	41
totaal creatieve industrie	100	100	100	100	100
Aandeel CI in 7 steden	6	6	4	13	13
Aandeel CI in 7 steden t.o.v. CI in Noordvleugel	71	72	71	69	69

bron: LISA/TNO

2.2 Steden in de Noordvleugel

Ondanks het feit dat de steden in de Noordvleugel een overeenkomstige werkgelegenheidsdynamiek kennen in de richting van de creatieve zakelijke dienstverlening, zijn er ook duidelijk verschillen per stad te ontdekken.

In tabel 2.3 zijn de zeven steden die deel uitmaken van het CCAA nader bestudeerd. In absolute aantallen banen in de creatieve industrie torent Amsterdam uit boven de rest. Meer dan 50% van de werkgelegenheid in de creatieve industrie van alle zeven steden samen is te vinden in Amsterdam. Hilversum volgt met 17% en daarna komt Utrecht met een werkgelegenheidsaandeel van 15%.

Tabel 2.3 Werkgelegenheid, toegevoegde waarde, vestigingen en gemiddeld aantal banen per vestiging in de creatieve industrie in zeven steden van de Noordvleugel, 2006 en 2007 (aantallen en miljoen euro's)

	aantal banen (2007)	toegevoegde waarde (2006)	aantal vestigingen (2007)	banen per vestiging (2007)
Amsterdam	32.813	1.240	9.558	3,4
Hilversum	10.730	409	1.005	10,7
Utrecht	9.510	355	2.508	3,8
Amersfoort	4.584	166	886	5,2
Haarlem	3.157	130	1.001	3,2
Almere	2.583	71	891	2,9
Zaanstad	1.555	56	548	2,8
Noordvleugel	89.750	3.402	23.876	3,8
Nederland	233.827	8.838	68.535	3,4

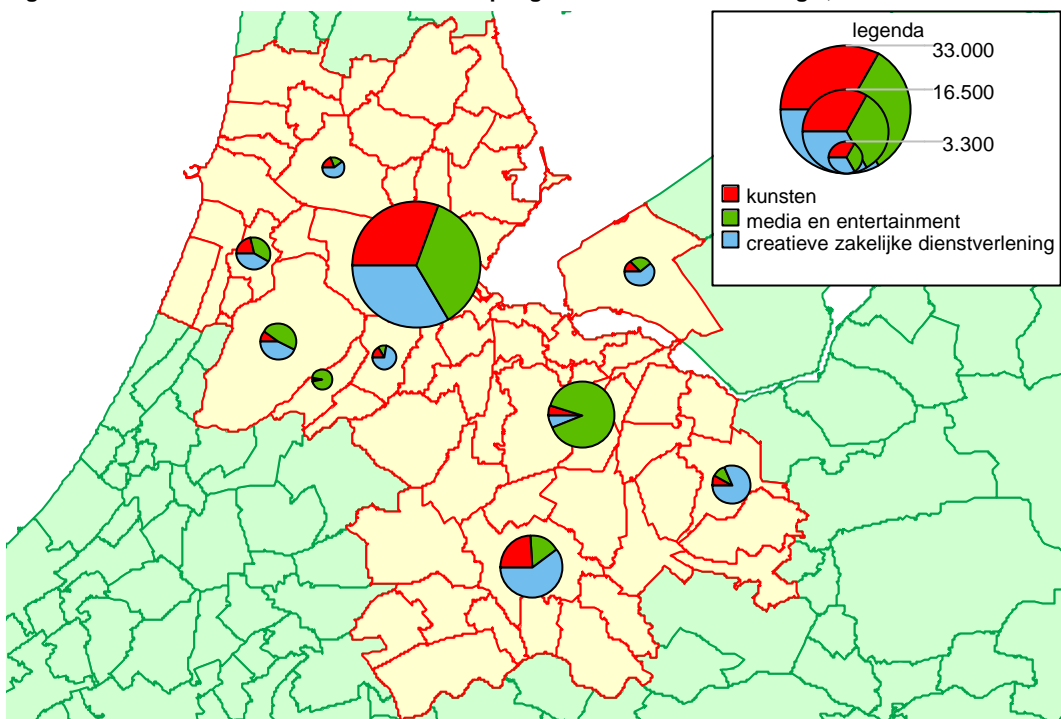
bron:TNO/LISA

Specialisatie en diversiteit

In figuur 2.4 blijkt dat de verdeling naar subsectoren (kunst, media en entertainment en de creatieve zakelijke dienstverlening) tussen de zeven steden nogal verschilt. Opgesplitst naar sector blijkt dat Hilversum, een eenzijdig aanbod heeft van werkgelegenheid in het media en televisiesegment. Haarlem, Zaanstad en tot op zekere hoogte Almere hebben een redelijk divers aanbod van creatieve werkgelegenheid. In de twee Utrechtse steden (Amersfoort en Utrecht) domineert de creatieve zakelijke dienstverlening. Opvallend is ook dat zowel in Utrecht als Haarlem de kunstensector redelijk vertegenwoordigd is, wat te maken heeft met het feit dat het om provinciehoofdsteden gaat. Amsterdam, tenslotte, blijft een unieke positie innemen, door haar gelijke verdeling over de drie deelsegmenten.

Ook in andere steden, die geen deel uitmaken van het CCAA verband, zijn duidelijke werkgelegenheidsconcentraties te onderscheiden. Zo kent Amstelveen een sterke concentratie van werkgelegenheid in de creatieve zakelijke dienstverlening. Hier zijn dan ook een aantal zeer grote internationale reclamebureaus gevestigd. Aalsmeer, maar ook bijvoorbeeld Laren, Muiden en Bussum behoren net als Hilversum tot het nationale televisiecluster, wat tot uiting komt in een hoog aandeel in de media en entertainmentsector. Tenslotte is in Hoofddorp de media en entertainment en de creatieve zakelijke dienstverlening geconcentreerd. In de bijlage zijn de aantallen en percentages van de werkgelegenheid in de creatieve industrie verwerkt.

Figuur 2.4 Het aandeel van de creatieve sector per gemeente in de Noordvleugel, 2007

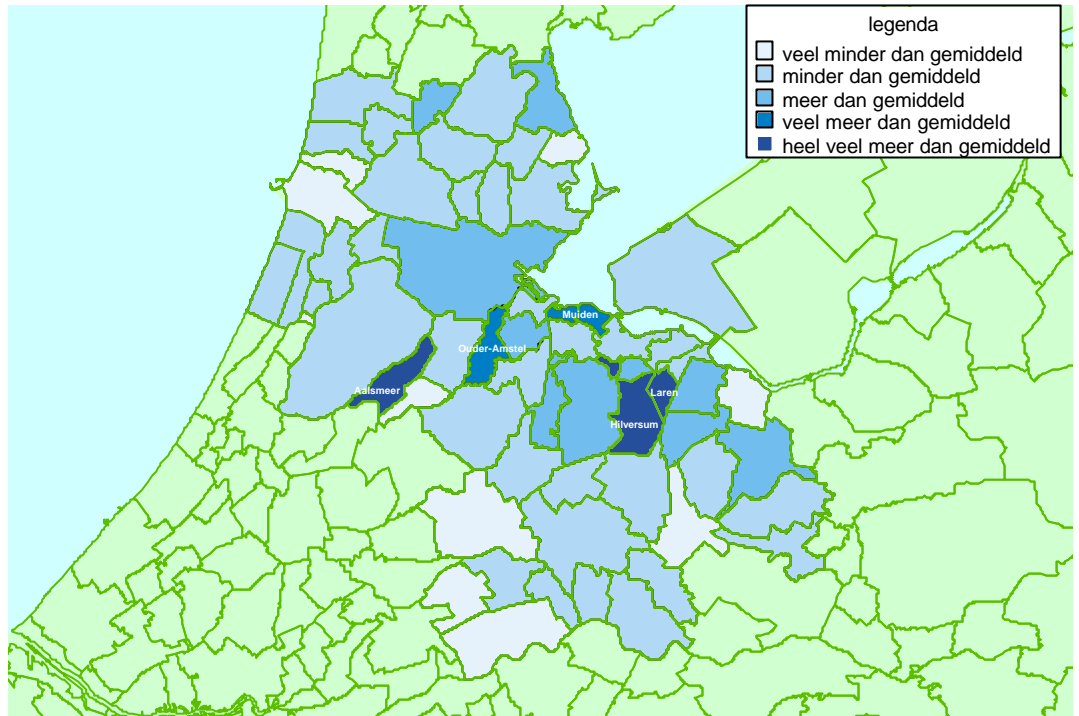
Bron: LISA

Naast specialiteit binnen de creatieve industrie is het ook van belang aan te geven welke steden volledig leunen op creatieve sectoren en welke steden een meer gevarieerd aanbod van bedrijvigheid generen. Om het relatieve werkgelegenheidsbelang per gemeente van de creatieve industrie te onderzoeken zijn ook locatiequotiënten uitgerekend. In figuur 2.5 zijn de locatiequotiënten weergegeven voor de geselecteerde gemeenten in de Noordvleugel.¹⁶

Ouder-Amstel en Aalsmeer scoren hoog vanwege de aanwezigheid van enkele grote bedrijven in de mediasector (zoals bijvoorbeeld Endemol in Aalsmeer). Verder blijkt dat de locatiequotiënten in Hilversum en in de naburige gemeenten in 't Gooi zeer hoog zijn, wat toe te schrijven is aan de clustering van de televisie-industrie in Hilversum. Amsterdam neemt een middenpositie in. Dit heeft te maken met het relatief grote aandeel van andere vormen van bedrijvigheid.

¹⁶ Locatiequotiënten worden berekend door het *aandeel van een sector* in een regio of gemeente te delen door het landelijk aandeel van die geselecteerde sector. Deze methode maakt het mogelijk om de relatieve belang van een gebied voor een bepaalde sector te bepalen. In figuur 2.5 is het werkgelegenheidsaandeel van een sector in een gemeente gedeeld door het werkgelegenheidsaandeel van die zelfde sector in de Noordvleugel.

Figuur 2.5 Aandeel van de creatieve industrie per gemeente in de Noordvleugel I (locatiequotiënten op basis van het aandeel van de Noordvleugel)

bron: LISA

Toegevoegde waarde

Het aandeel van de toegevoegde waarde in de creatieve industrie dat in de zeven steden gegeneerd wordt, is 71% van het totaal in de Noordvleugel. Zowel in de zeven steden als daarbuiten is de *media en entertainment sector* de grootste sector qua toegevoegde waarde.

De toegevoegde waarde is in de zeven steden tussen 2004 en 2006 per jaar gemiddeld gestegen met 1,3%. In het overig deel van de Noordvleugel is deze stijging 2,2%. De toegevoegde waarde buiten de zeven steden is dus meer toe genomen.

Het *aandeel* ten opzichte van de totale stijging van de toegevoegde waarde is wel hoger in de zeven steden dan in het overig deel van de Noordvleugel, namelijk 2,2% gemiddeld per jaar tegenover 1,4%. Al met al kan er echter geconstateerd worden dat het aandeel van de creatieve industrie in de totale stijging van de toegevoegde waarde bescheiden is. In de zeven steden is met name de toegevoegde waarde in de kunstensector toegenomen (gemiddeld 39 miljoen euro per jaar, tussen 2004 en 2006) en in het overig deel van de Noordvleugel is juist de media en entertainment sector flink gegroeid.

Tabel 2.6 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in de zeven steden en overige Noordvleugel tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

zeven steden	miljoenen euro's	percentages
kunsten	39	4,0
media en entertainment	-7	-0,3
creatieve zakelijke diensten	32	2,0
<i>totaal creatieve industrie</i>	62	1,3
totaal	2.883	2,4

overig Noordvleugel	miljoenen euro's	percentages
kunsten	-6	-2,6
Media en entertainment	30	3,5
creatieve zakelijke diensten	18	2,3
<i>Totaal creatieve industrie</i>	42	2,2
Totaal	2.886	3,1

bron: TNO

Het relatieve belang van de *toegevoegde waarde* is ook onderzocht voor de zeven gemeenten afzonderlijk. Hieruit blijkt dat Amersfoort en Haarlem net iets boven het aandeel van de Noordvleugel zitten van 3%. Utrecht zit hier net iets onder en Hilversum, daarentegen steekt er met kop en schouders boven uit. In deze gemeente wordt bijna 15 procent van de totale toegevoegde waarde door de creatieve industrie gegenereerd.

Tabel 2.7 Relatief belang van de toegevoegde waarde in de creatieve industrie in zeven steden van de Noordvleugel, 2006 (procenten)

	aandeel toegevoegde waarde in CI (ten opzichte van de totale toegevoegde in de gemeente)
Hilversum	14,9
Amsterdam	4,0
Amersfoort	3,4
Haarlem	3,3
Utrecht	2,7
Almere	1,6
Zaanstad	1,6
<i>Noordvleugel</i>	3,1
Nederland	1,9

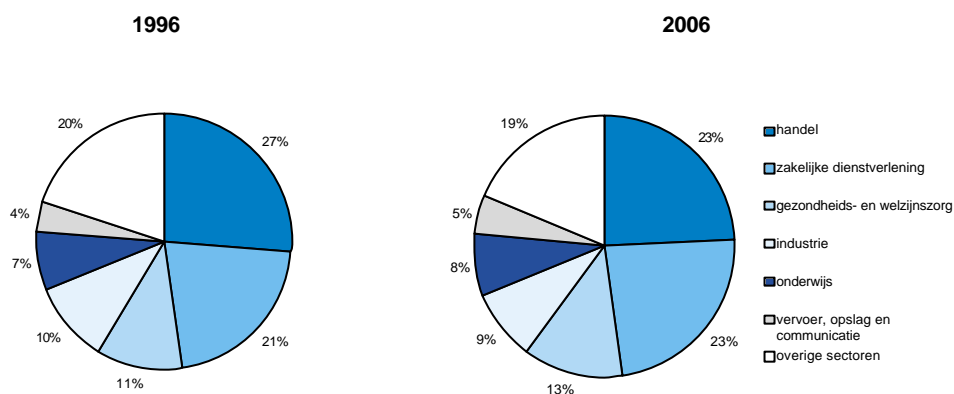
bron: TNO

2.3 Almere

Totale economie

Tot voorkort was Almere een echte suburb. Men woonde in Almere en werkte in Amsterdam, Hoofddorp of in de regio Utrecht. De afgelopen 11 jaar is de werkgelegenheid in Almere echter meer dan verdubbeld. De groei is met name te vinden in de zakelijke dienstverlening, terwijl de handel iets is teruggelopen (zie figuur 2.8). De creatieve industrie is hier ondergebracht onder 'overige sectoren'.

Figuur 2.8 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Almere

bron: CBS

Creatieve industrie

Naast de algemene werkgelegenheidstijging is ook de werkgelegenheid in de creatieve industrie de afgelopen jaren toegenomen. Dit heeft er toe geleid dat Almere zich steeds duidelijker profileert als stad voor de creatieve industrie tussen Amsterdam en Hilversum in, waarbij media/ICT en mode & design de belangrijkste groeisectoren zijn. De stad probeert daarbij bedrijven te aan te trekken door bedrijventerreinen te plannen, zoals Brandboxx Almere met 35.000 m², een verzamelgebouw voor creatieve bedrijven.

De afgelopen 11 jaar is de werkgelegenheid in de creatieve industrie in deze stad toegenomen met 8,3% per jaar (zie tabel 2.9). In 2007 is 3,5% van de totale werkgelegenheid in Almere te vinden in de creatieve industrie. In 1996 was dat 4,2%. De rest van de economie is dus sneller gegroeid.

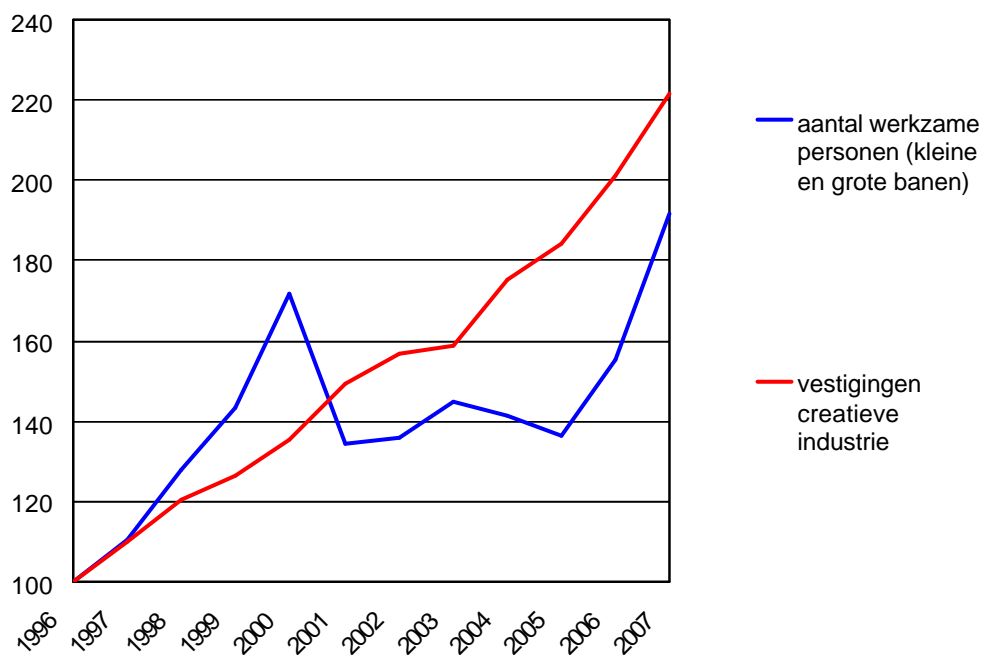
Tabel 2.9 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in Almere en de Noordvleugel, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

	Almere			Noordvleugel		
	1996	2007	groei per jaar (%)	1996	2007	groei per jaar (%)
creatieve industrie	1.347	2.583	8,3	62.528	89.750	4
totale werkgelegenheid	32.420	74.633	11,8	1.376.183	1.743.648	2,5
aandeel CI (%)	4,2	3,5		4,5	5,1	

bron: LISA

Uit figuur 2.10 wordt duidelijk dat tot het jaar 2000 de werkgelegenheid in de creatieve industrie omhoog is geschoten, waarna deze fors is gekelderd tussen 2000 en 2001, wat opvallend is omdat deze daling nog voor de recessie plaats vond. Tussen 2001 en 2006 bleef de werkgelegenheid gelijk en vanaf 2006 steeg de werkgelegenheid weer flink.

Figuur 2.10 Werkgelegenheidsontwikkeling en ontwikkelingen van vestigingen in Almere, 1996-2007 (indexcijfers)

Bron: LISA

In 2007 zijn er in de creatieve industrie 2.583 banen in de creatieve industrie te vinden en 416 vestigingen. In een gemiddeld bedrijf werken drie mensen. Dit is iets minder dan gemiddeld in de Noordvleugel.

Tabel 2.11 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie in Almere (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007	2006	2006	2007	2006	2007
Almere							
kunsten	347	363	13	180	218	2	2
media en entertainment	537	649	21	204	257	3	3
creatieve zakelijke diensten	1.207	1.571	37	370	416	3	4
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>2.091</i>	<i>2.583</i>	<i>71</i>	<i>754</i>	<i>891</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
totaal	70.428	74.633	4.393	9.621	11.052	7	7

bron: LISATNO

Tussen 2006 en 2007 is de creatieve industrie flink gegroeid. Terwijl de totale werkgelegenheid in Almere met 6% groeide, schoot de werkgelegenheid in de creatieve industrie met bijna 24% omhoog. Met name de werkgelegenheid in de creatief-zakelijke dienstverlening zorgde voor deze werkgelegenheidsstijging.

Uit tabel 2.12 blijkt dat de creatieve zakelijke dienstverlening het sterkst vertegenwoordigd is in Almere, gevolgd door de media en entertainment sector. Er zijn nog niet veel arbeidsplaatsen in de kunstensector, maar binnen de kunsten deed vooral de dienstverlening het goed, net zoals eerder is aangetoond voor de gehele Noordvleugel.

Tabel 2.12 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie in Almere 2006, 2007 (procenten)

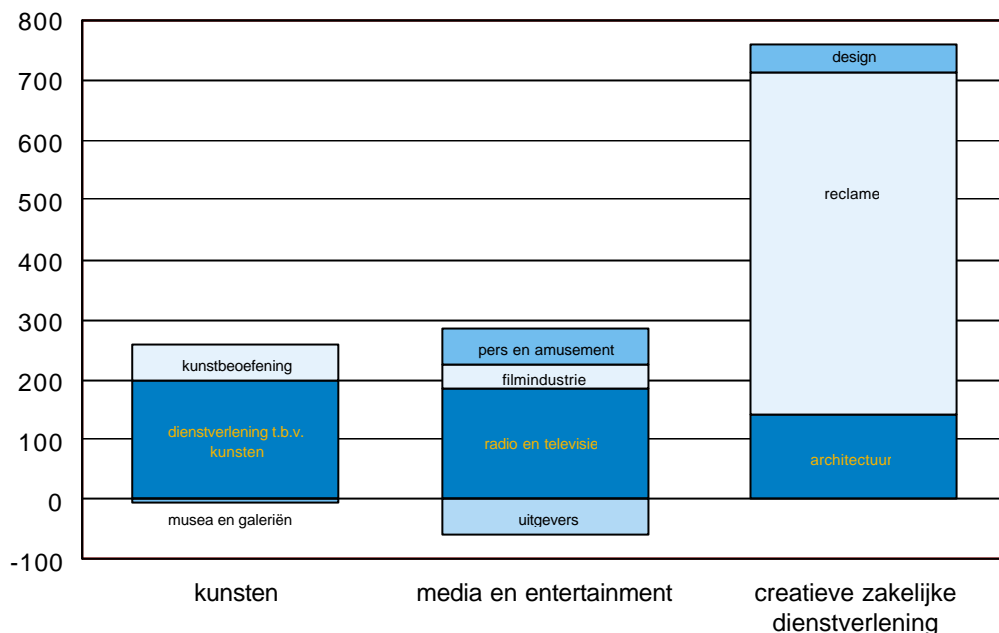
	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen	
	2006	2007	2006	2006	2007
Almere					
kunsten	17	14	18	25	24
media en entertainment	26	25	30	27	29
creatieve zakelijke diensten	58	61	52	48	47
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
totaal	3	3	2	8	8

Bron: LISATNO

Deelsectoren opgesplitst

De stijging van de werkgelegenheid tussen 1997 en 2006 in de creatieve sector wordt vooral veroorzaakt door een absolute stijging van het aantal banen in de reclamesector. Daarnaast wordt duidelijk dat de werkgelegenheidsstijging in het media en entertainment segment zich voor heeft gedaan in de radio en televisie industrie. Het is opvallend dat ook de dienstverlening ten behoeve van de kunstbeoefening en organisatie van evenementen ook met ongeveer 200 werkzame personen is toegenomen.

Figuur 2.13 Verandering werkgelegenheid in de creatieve industrie van Almere, 1996-2007 (aantal banen)

Bron: LISA

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde laat een vergelijkbare maar iets minder extreme verdeling zien; 52% van de toegevoegde waarde in de creatieve industrie wordt gegenereerd in de creatieve zakelijke dienstensector.

Tussen 2004 en 2006 is de toegevoegde waarde met 3,5% per jaar gestegen, minder dan de totale toegevoegde waarde. Met uitzondering van een daling in de media en entertainment sector zijn alle deelsectoren qua toegevoegde waarde gestegen. Het aandeel van de stijging in de creatieve industrie ten opzichte van de totale gestegen toegevoegde waarde is 0,7%.

Tabel 2.14 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in Almere tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Almere	miljoenen euro's	percentages
Kunsten	3	16
media en entertainment	-3	-6
creatieve zakelijke diensten	4	7
<i>totaal creatieve industrie</i>	5	3,5
totaal	704	9,1

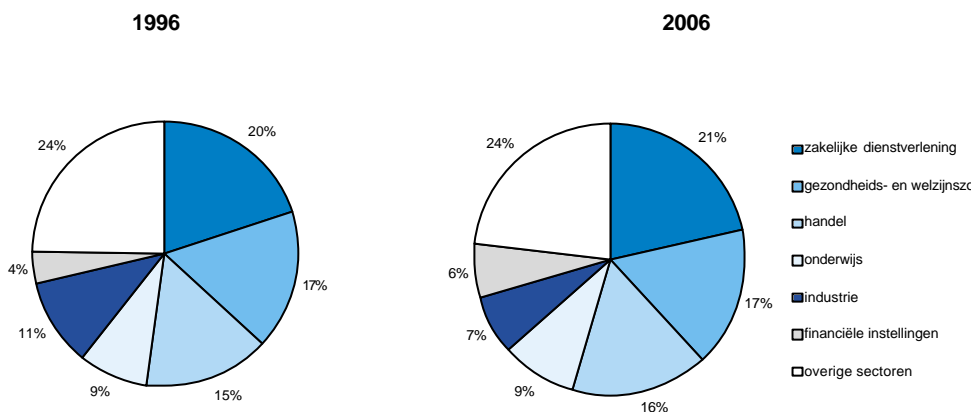
bron:TNO

2.4 Amersfoort

Stedelijke economie

Amersfoort staat bekend als een stad met een groot aandeel in de werkgelegenheid in de zakelijke dienstverlening. Andere belangrijke sectoren zijn de gezondheids- en welzijnszorg en de handel. De totale werkgelegenheid in Amersfoort is met 3,7% per jaar toegenomen tussen 1996 en 2007. De creatieve industrie maakt in onderstaande figuur deel uit van de categorie 'overige sectoren'.

Figuur 2.15 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Amersfoort

bron: CBS

Creatieve industrie

De creatieve industrie groeide in het afgelopen decennium sneller dan de totale werkgelegenheid, namelijk met 6,1% per jaar. De groei deed zich vooral voor in de laatste jaren. Het werkgelegenheidsaandeel van de creatieve industrie nam toe van 5% in 1996 tot 6% in 2007. Het werkgelegenheidsaandeel van de creatieve industrie in Amersfoort is in 2007 dus hoger dan het aandeel in de Noordvleugel (5,1%) en van Nederland (3%). In Amersfoort zijn vooral veel landschapsarchitecten, de reclamebureaus en interieur- en modeontwerpers. Om deze positie te behouden en te versterken stimuleert Amersfoort de innovatie bij de ondernemer o.a. door huisvesting op maat, broedplaatsen (o.a. het Oliemolenkwartier), breedbandinfrastructuur (project BreedNet Amersfoort) en samenwerking met partners als Dutch Game Factory en Groeilink. De gemeente Amersfoort heeft in samenwerking met de creatieve sector het stimuleringsprogramma Amersfoort Creatieve Stad opgericht.¹⁷

Hier dient wel bij vermeld te worden dat in Amersfoort zelf minder rigide onderscheid gemaakt wordt tussen de creatieve zakelijke dienstverlening, ICT en de zakelijke dienstverlening, aangezien er veel overlap is tussen de sectoren.

¹⁷ Zie www.ccaa.nl; www.amersfoortcreativestad.nl

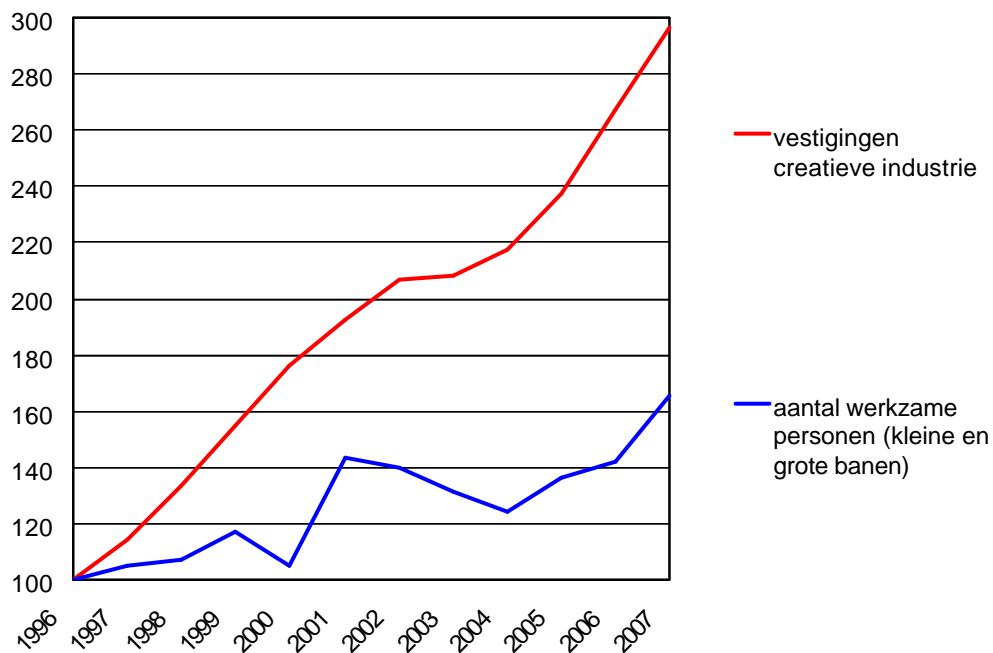
Tabel 2.16 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in Amersfoort en de Noordvleugel, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

	Amersfoort			Noordvleugel		
	1996	2007	groei per jaar (%)	1996	2007	groei per jaar (%)
creatieve industrie	2.770	4.584	6,1	62.528	89.750	4
totale werkgelegenheid	54788	77.273	3,7	1.376.183	1.743.648	2,5
aandeel CI (%)	5,1	6,0		4,5	5,1	

bron: LISA

De werkgelegenheid in de creatieve industrie steeg tot 2001 (maar niet zo sterk als in andere steden), stagneerde tussen 2001 en 2004 en nam daarna weer toe.

Figuur 2.17 Vestigingen en werkgelegenheid in Amersfoort, 1996-2007 (indexcijfers)

Bron: LISA

De creatieve industrie is in Amersfoort in 2007 vertegenwoordigd met 4.584 banen in 886 vestigingen (tabel 2.18). Gezien het belang van de zakelijke dienstverlening in Amersfoort is het ook niet verwonderlijk dat de *creatief zakelijke dienstverlening* sterk vertegenwoordigd is in deze stad. Het gaat in deze deelsector om relatief grote bedrijven, gemiddeld acht banen per vestiging.

Tabel 2.18 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Amersfoort, 2006, 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007	2006	2006	2007	2006	2007
Amersfoort							
kunsten	338	364	12	176	200	2	2
media en entertainment	495	519	23	212	241	2	2
creatieve zakelijke diensten	3.099	3.701	131	410	445	8	8
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>3.932</i>	<i>4.584</i>	<i>166</i>	<i>798</i>	<i>886</i>	<i>5</i>	<i>5</i>
totaal	74.175	77.273	4.809	7.898	8.435	9	9

bron: LISA/TNO

Naast het feit dat de creatieve zakelijke dienstverlening de enige creatieve sector van belang is in Amersfoort, is dit ook de snelst groeiende sector qua werkgelegenheid. Tussen 2006 en 2007 nam de werkgelegenheid in deze sector met bijna 20% toe.

Tabel 2.19 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Amersfoort, 2006, 2007 (percentages)

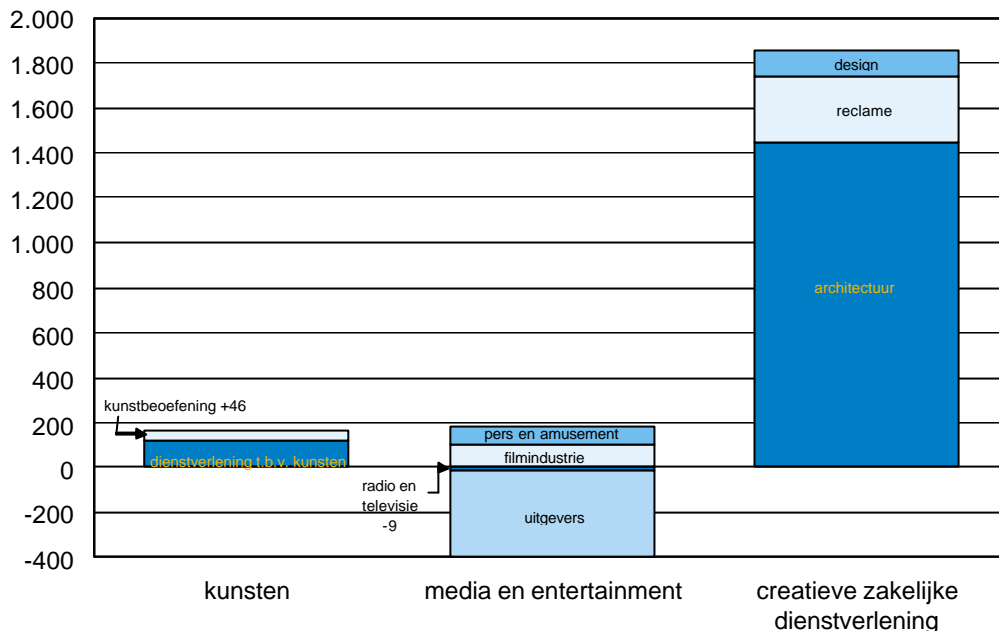
	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen	
	2006	2007	2006	2006	2007
Amersfoort					
kunsten	9	8	7	22	23
media en entertainment	13	11	14	27	27
creatieve zakelijke diensten	79	81	79	51	50
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
totaal	5	6	3	10	11

bron: LISA/TNO

Deelsectoren opgesplitst

Het verschil in werkgelegenheid in Amersfoort tussen 1996 en 2007 wordt verhelderd aan de hand van figuur 2.20. Het wordt meteen duidelijk dat de architectuursector (bestaande uit architectuur en technisch ontwerp) voor de meeste werkgelegenheidsstijging heeft gezorgd. De belangrijkste daling van werkgelegenheid deed zich voor in de uitgeverijenbranche.

Figuur 2.20 Verandering aantal arbeidsplaatsen in de creatieve industrie van Amersfoort, 1996 – 2007 (aantal banen)

Bron: LISA

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde in de creatieve industrie in Amersfoort bedraagt 166 miljoen euro. Het aandeel in de toegevoegde waarde is 3% en daarmee vergelijkbaar met het aandeel voor de Noordvleugel.

Tussen 2004 en 2006 is de toegevoegde waarde in de creatieve industrie gemiddeld per jaar gestegen met 22 miljoen euro. Dit is 1% van de totale stijging van de toegevoegde waarde in Amersfoort. De creatieve zakelijke dienstverlening (sowieso al de belangrijkste sector) zorgt voor het grootste aandeel in de jaarlijkse stijging. De toegevoegde waarde in de kunstensector is, daarentegen, de afgelopen twee jaar het snelst (10%) toegenomen.

Tabel 2.21 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in Amersfoort tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Amersfoort	miljoenen euro's	percentages
Kunsten	2	10
media en entertainment	2	6
creatieve zakelijke diensten	17	7
<i>totaal creatieve industrie</i>	22	7,3
totaal	396	4,4

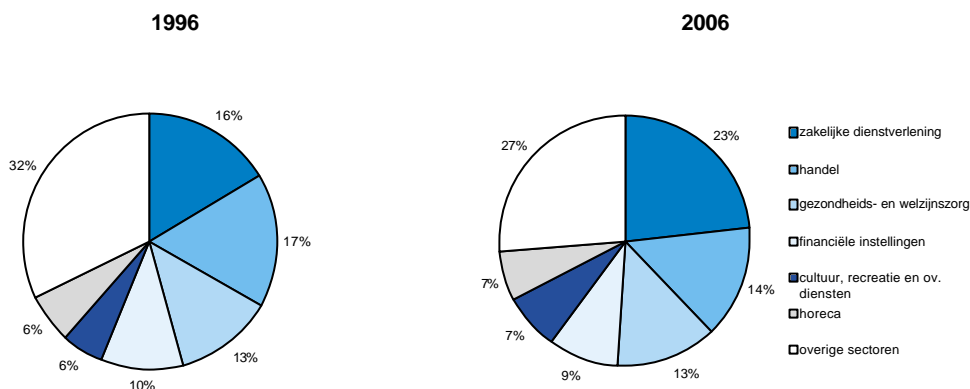
bron: TNO

2.5 Amsterdam

Stedelijke economie

De belangrijkste sectoren in Amsterdam zijn de zakelijke dienstverlening (die ten opzichte van 1996 flink gegroeid is), handel, gezondheidszorg en de financiële dienstverlening. De werkgelegenheid in de horeca (7%) en de cultuur en recreatiesector (7%) is ook in beide jaren aanzienlijk. De totale werkgelegenheid in Amsterdam is tussen 1996 en 2007 met 2,5% per jaar gegroeid.

Figuur 2.22 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Amsterdam

bron: CBS

Creatieve industrie

De afgelopen 11 jaar (tussen 1996 en 2007) is de werkgelegenheid in de creatieve industrie in Amsterdam gestegen met 3,6% per jaar. De werkgelegenheidstoename in de creatieve industrie in Amsterdam is dus iets lager dan de toename in de Noordvleugel. Het werkgelegenheidsaandeel in de creatieve industrie is ook gestegen van 6,3% in 1996 tot 6,9% in 2007.

Het cultuurbeleid van Amsterdam is divers. Eén van de meest in het oog springende projecten is het broedplaatsenproject. Dit beleid is er op gericht om goedkope ruimte in met name bestaande panden te realiseren. Recente voorbeelden zijn de kauwgom ballen fabriek en het Volkskrantgebouw aan de Weesperstraat.

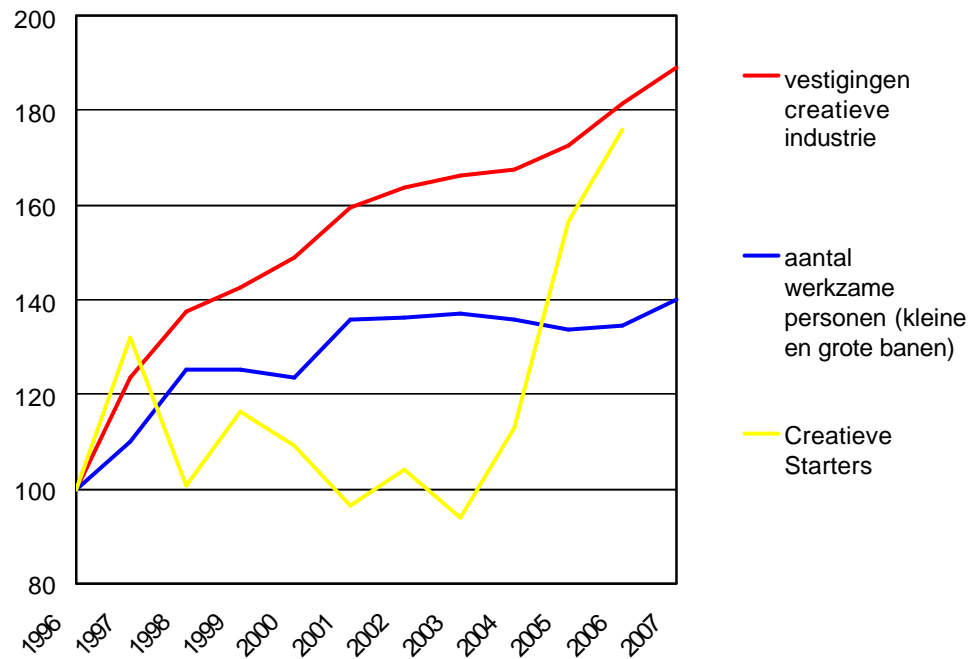
Tabel 2.23 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in Amsterdam en de Noordvleugel, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

	Amsterdam			Noordvleugel		
	1996	2007	groei per jaar (%)	1996	2007	groei per jaar (%)
creatieve industrie	23.425	32.813	3,6	62.528	89.750	4
totale werkgelegenheid	373.036	477.058	2,5	1.376.183	1.743.648	2,5
aandeel CI (%)	6,3	6,9		4,5	5,1	

bron: O+S (o.b.v. LISA)

Grofweg kan de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de creatieve industrie opsplitst worden in drie delen: de periode 1996-2001, waarbij de werkgelegenheid flink toenam, tussen 2001 en 2006 is er een periode van stabilisatie en vanaf 2006 neemt de werkgelegenheid weer toe. Figuur 2.24 toont ook de ontwikkeling van het aantal starters: tussen 2003 en 2006 is het aantal starters flink toegenomen na een periode met fluctuaties tussen 1996 en 2003.

Figuur 2.24 Vestigingen, starters en werkgelegenheid in Amsterdam, 1996 - 2007 (indexcijfers)

Bron: LISA/O+S

Er zijn in 2007 32.813 banen in de creatieve sector en 9.558 vestigingen. De werkgelegenheid in de creatieve industrie maakt voor 7% deel uit van de totale werkgelegenheid van Amsterdam. De grootste bedrijven bevinden zich in de media en entertainment sector en de kunstensector. Dit laatste is ook niet verwonderlijk gezien het grote aandeel van nationale kunstinstellingen zoals musea (Rijksmuseum) en toneelgezelschappen (Toneelgroep Amsterdam) en operagezelschappen (De Nederlandse Opera) in Amsterdam.

Tabel 2.25 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Amsterdam, 2006-2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007	2006	2006	2007	2006	2007
Amsterdam							
Kunsten	9.817	10.084	355	2.543	2.699	4	4
media en entertainment	11.618	11.753	563	3.155	3.260	4	4
creatieve zakelijke diensten	10.053	10.976	321	3.477	3.599	3	3
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>31.488</i>	<i>32.813</i>	<i>1.240</i>	<i>9.175</i>	<i>9.558</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
Totaal	467.726	477.058	31.094	64.171	64.391	7	7

bron: LISA/TNO

Tussen 2006 en 2007 is de werkgelegenheid in de creatieve industrie gestegen met 4,2%, sneller dan de totale werkgelegenheid (2,1%). Met name het aantal banen in de *creatieve zakelijke dienstverlening* is omhoog geschoten met 9%.

De belangrijkste sector qua werkgelegenheid is de *media en entertainment* sector met 11.753 banen in 2007, op de voet gevolgd door andere twee subsectoren.

Tabel 2.26 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Amsterdam, 2006, 2007 (percentage)

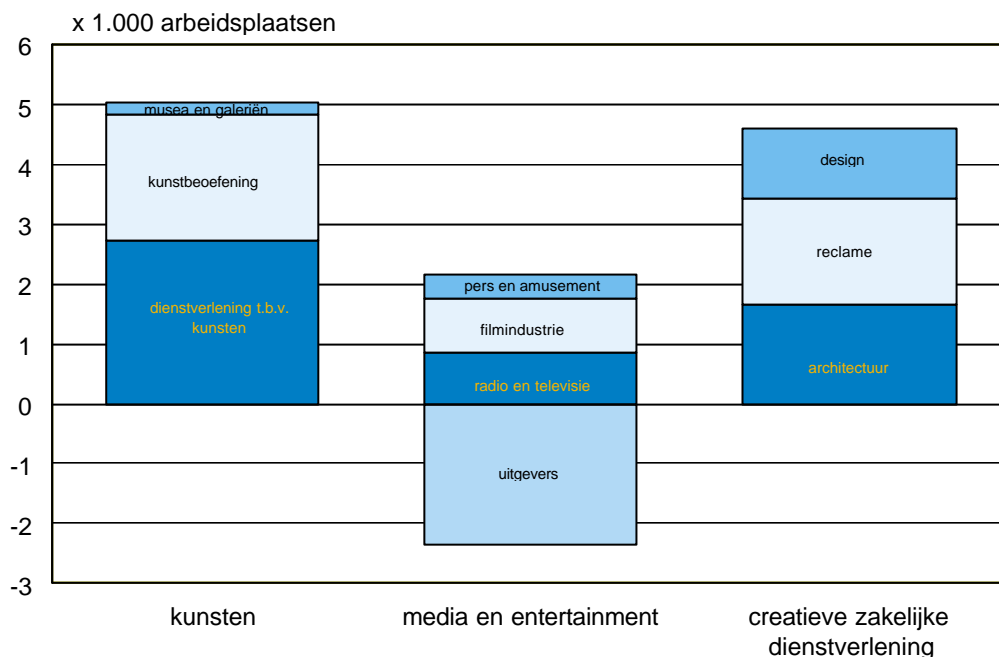
	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen	
	2006	2007	2006	2006	2007
Amsterdam					
Kunsten	31	31	29	28	28
media en entertainment	37	36	45	34	34
creatieve zakelijke diensten	32	33	26	38	38
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Totaal	7	7	4	14	15

bron: O+S o.b.v. LISA/TNO

Deelsectoren opgesplitst.

De grootste werkgelegenheidstoename in Amsterdam tussen 1996 en 2007 is te vinden in de kunstensector (zowel dienstverlening en uitoefening). Daarnaast wordt duidelijk dat er ook in Amsterdam veel banen zijn gesneuveld in de uitgeverijenbranche.

Figuur 2.27 Verandering aantal arbeidsplaatsen in de creatieve industrie van Amsterdam, 1996-2007 (aantal banen)

Bron: LISA

Toegevoegde waarde

Qua toegevoegde waarde springt de media en entertainment sector er in Amsterdam wel duidelijk uit met 563 miljoen euro in 2006, wat neer komt op 45% de Amsterdamse toegevoegde waarde in de creatieve industrie (tabel 2.26).

De gemiddelde jaarlijkse groei van de toegevoegde waarde bedraagt tussen 2004 en 2006 10 miljoen euro. Daarnaast valt op dat de toegevoegde waarde in de media en entertainment sector gedaald is met 16 miljoen euro. De kunstensector is bezig met een opmars.

Tabel 2.28 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in Amsterdam tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Amsterdam	miljoenen euro's	percentages
kunsten	18	3
media en entertainment	-16	-1
creatieve zakelijke diensten	9	1
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>10</i>	<i>0,4</i>
totaal	1.416	2,4

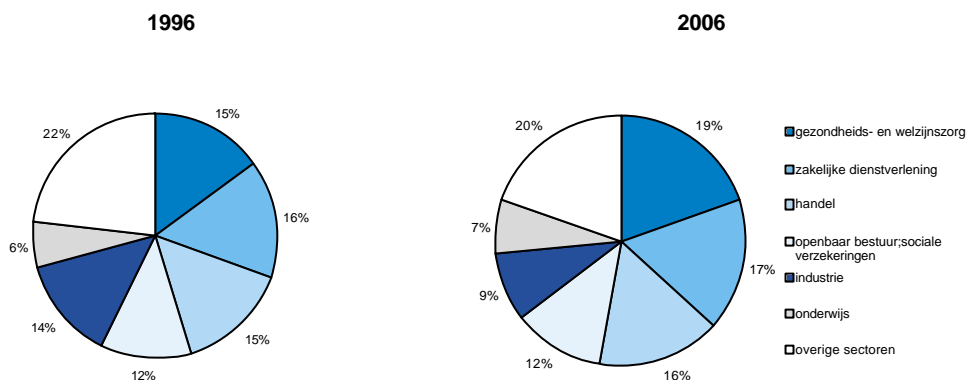
bron:TNO

2.6 Haarlem

Totale economie

De afgelopen 11 jaar is de werkgelegenheid in Haarlem niet noemenswaardig gestegen. Als provinciehoofdstad is het aandeel in openbaar bestuur met 12% uiteraard hoog. De sectoren met het hoogste aandeel in de werkgelegenheid zijn echter de gezondheidszorg, de zakelijke dienstverlening en de handel. De creatieve industrie maakt onderdeel uit van de categorie 'overig'.

Figuur 2.29 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Haarlem

bron: CBS

Creatieve industrie

Net als de totale werkgelegenheid is ook de werkgelegenheid in de creatieve industrie in Haarlem nauwelijks veranderd de afgelopen 11 jaar. Zowel in 1996 als in 2007 maakte de werkgelegenheid in de creatieve industrie van Haarlem 4,8% uit van de totale werkgelegenheid in Haarlem. Dit aandeel is net iets lager dan het aandeel voor de Noordvleugel (5,1%).

Desondanks heeft Haarlem veel geïnvesteerd in met name de kunstensector en entertainment sector. Voorbeelden zijn de vernieuwde toneelschuur, het vernieuwde Patronaat en de Lichtfabriek. Bovendien is Haarlem de Amsterdam en Utrecht na, de meest aantrekkelijke stad van Nederland.

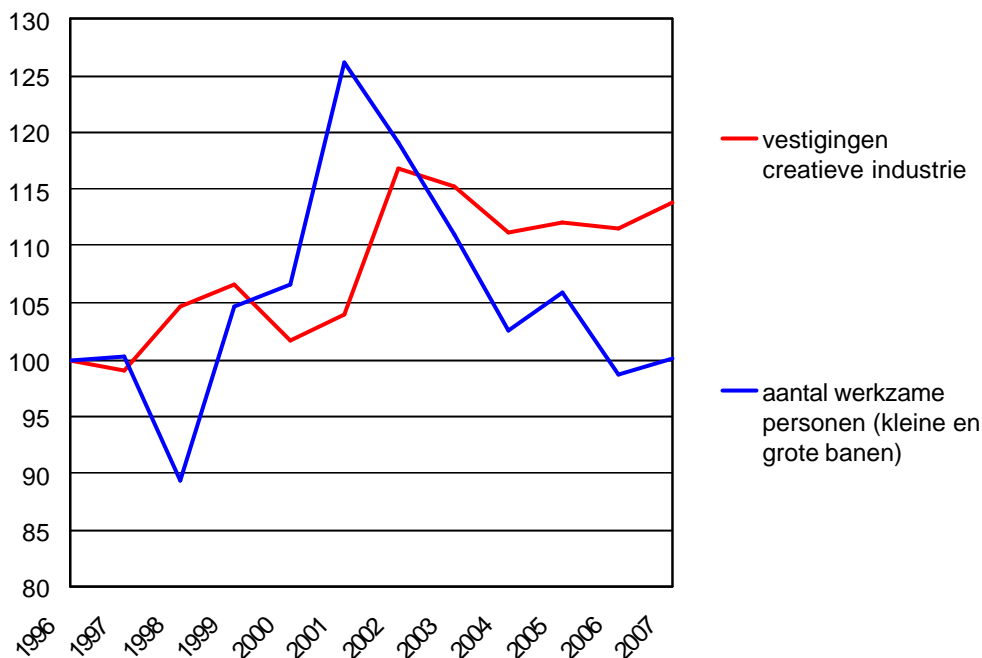
Tabel 2.30 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in Haarlem en de Noordvleugel, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

	Haarlem			Noordvleugel		
	1996	2007	groei per jaar (%)	1996	2007	groei per jaar (%)
creatieve industrie	3.156	3.157	0	62.528	89.750	4
totale werkgelegenheid	65.266	66.219	0,2	1.376.183	1.743.648	2,5
aandeel CI (%)	4,8	4,8		4,5	5,1	

bron: LISA

De werkgelegenheid in de creatieve industrie in Haarlem kent een aantal flinke schommelingen, zo blijkt uit figuur 2.31. De werkgelegenheid in de creatieve industrie steeg flink tussen 1998 en 2001 en is daarna weer teruggevallen tot het niveau 1996.

Figuur 2.31 Werkgelegenheidsontwikkeling in Haarlem, 1996-2007 (indexcijfers)

bron: LISA)

Anno 2007 werken er ruim 3.000 mensen in de creatieve industrie in Haarlem. De gemiddelde bedrijfsgrootte ligt in de creatieve sector rond de drie arbeidsplaatsen, ruim onder het gemiddelde van alle bedrijvigheid. De bedrijven in de media en entertainment sector zijn, net als elders, echter wel iets groter dan van de bedrijven in de andere creatieve deelsectoren.

Tabel 2.32 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Haarlem, 2006, 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde		aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Haarlem								
Kunsten	649	682	23	23	251	258	3	3
media en entertainment	1.148	1.131	62	62	273	255	4	4
creatieve zakelijke diensten	1.315	1.344	44	44	484	488	3	3
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>3.112</i>	<i>3.157</i>	<i>130</i>	<i>130</i>	<i>1.008</i>	<i>1.001</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
Totaal	64.452	66.219	3.912	3.912	9.875	9.969	7	7

De belangrijkste sectoren qua werkgelegenheid zijn de media en de entertainmentsector. In 2007 is 36% van het totale aantal banen in de creatieve industrie te vinden in deze deelsector. Daarnaast is het belang van de media en entertainmentsector in Haarlem nog duidelijker zichtbaar, wanneer men kijkt naar de toegevoegde waarde in de creatieve industrie, die voor 48% wordt gegenereerd door bedrijven in de media en entertainment sector.

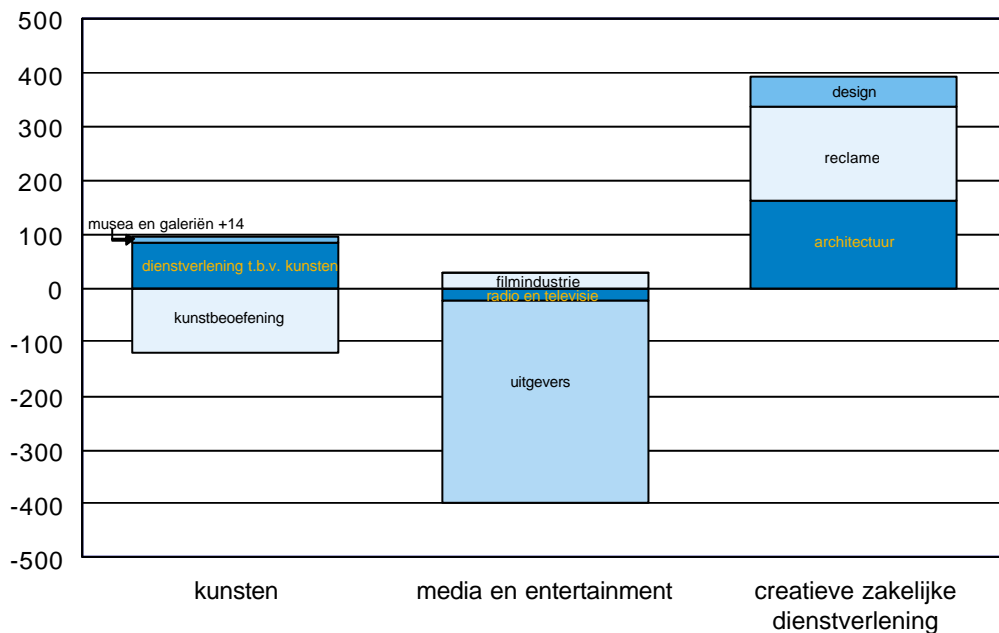
Tabel 2.33 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Haarlem, 2006, 2007 (percentages)

	aantal banen		toegevoegde	aantal vestigingen	
	2006	2007	waarde	2006	2007
Haarlem	2006	2007	2006	2006	2007
kunsten	21	22	18	25	26
media en entertainment	37	36	48	27	25
creatieve zakelijke diensten	42	43	34	48	49
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
totaal	5	5	3	10	10

Deelsectoren opgesplitst

Uit onderstaande figuur valt op te maken dat de werkgelegenheid in de kunstbeoefening flink is gedaald tussen 1996 en 2007. Daarnaast heeft de uitgeverijenbranche een aderlating ondergaan. De klappen zijn opgevangen door een toename van de werkgelegenheid in de reclame en architectuurbranche, een ander deelsegment van de creatieve industrie.

Figuur 2.34 Verandering aantal arbeidsplaatsen in de creatieve industrie van Haarlem, 1996-2007 (aantal banen)

bron: LISA

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde in de creatieve industrie bedraagt 130 miljoen euro. Dit is 3% van de totale toegevoegde waarde in Haarlem en daarmee vergelijkbaar met het aandeel van toegevoegde waarde in de Noordvleugel.

De toegevoegde waarde in Haarlem is zowel voor de totale economie als voor de creatieve industrie gedaald tussen 2004 en 2006. Gemiddeld per jaar nam de toegevoegde waarde af met 2,2%, ofwel 6 miljoen euro.

Tabel 2.35 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in Haarlem tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Haarlem	miljoenen euro's	percentages
kunsten	4	11
media en entertainment	-12	-8
creatieve zakelijke diensten	2	2
<i>totaal creatieve industrie</i>	-6	-2,2
totaal	-213	-2,6

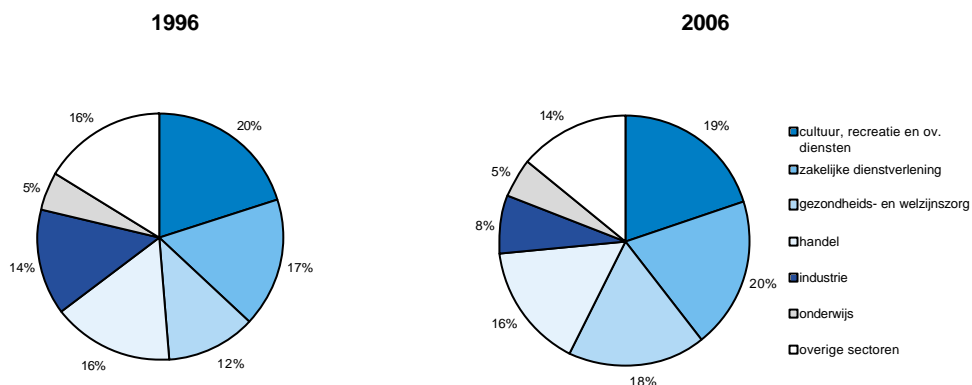
bron:TNO

2.7 Hilversum

Totale economie

Hilversum is de mediastad van Nederland en het is dan ook niet verwonderlijk dat deze stad een hoog aandeel van alle banen heeft in de cultuur, recreatie en dienstensector. Daarnaast nemen de zakelijke dienstverlening en de handel beiden ook een groot deel van de werkgelegenheid in Hilversum voor hun rekening. De totale werkgelegenheid is in de televisiestad Hilversum met ruim 1% per jaar toegenomen tussen 1996 en 2007.

Figuur 2.36 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Hilversum

bron: CBS

Creatieve industrie

De werkgelegenheid in de creatieve industrie is tussen 1996 en 2007 met 3% per jaar toegenomen. Het percentage van de werkgelegenheid in de creatieve industrie is daarmee gestegen van 19% in 1996 tot 22% in 2007. De werkgelegenheid in de creatieve industrie in Hilversum is dus sneller toegenomen dan in de Noordvleugel.

Met de flinke reorganisatieprocessen in de televisie-industrie en de toenemende concurrentie van internet, lijkt het erop dat veel bedrijven zich in Hilversum aan het heroriënteren zijn in de richting van multimediaproducten en diensten voor diverse markten.¹⁸ Het binnenshuis halen van de Faculteit voor Kunst, Media en Technologie van de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht in Hilversum is een van de middelen om spin off in deze sector te generen. Daarnaast probeert het Mediapark meer toegankelijk te maken voor het publiek door evenementen, een museum (Beeld en Geluid).

¹⁸ De Groot 2007, Monitor audiovisuele industrie; Van der Groep manuscript opgestuurd naar Regional Studies; STEC 2005

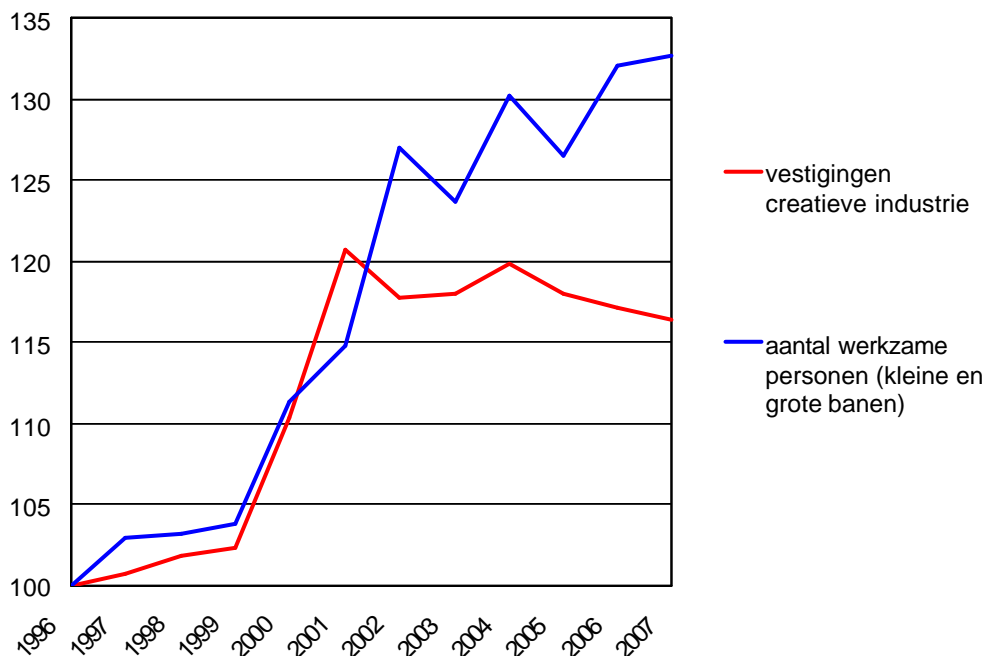
Tabel 2.37 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in Hilversum en in de Noordvleugel, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

	Hilversum			Noordvleugel		
	1996	2007	groei per jaar (%)	1996	2007	groei per jaar (%)
creatieve industrie	8.088	10.730	3	62.528	89.750	4
totale werkgelegenheid	42.887	47.925	1,1	1.376.183	1.743.648	2,5
aandeel CI (%)	19%	22%		4,5	5,1	

bron: LISA

De grootste werkgelegenheidsstijging heeft zich voltrokken tussen 1996 en 2002, waarna deze verder steeg tot 2006. De periode van laagconjunctuur die hierop volgde, heeft niet geleid tot een daling van het aantal banen, maar wel tot een geleidelijke afname van het aantal vestigingen. In de andere gemeenten is een tegengestelde tendens zichtbaar; een afnemend aantal arbeidsplaatsen tegenover een stijgend aantal vestigingen. Blijkbaar hebben creatieve ondernemers in Hilversum anders gereageerd op de periode van laagconjunctuur dan hun collega's in andere steden, die met name onderdelen van bedrijven gingen afstoten. In Hilversum, daarentegen, was vanaf 2002 verticale integratie en samenvoeging van bedrijven de norm. De reorganisatie in de televisie-industrie speelt hierbij een belangrijke rol.¹⁹

Figuur 2.38 Ontwikkeling creatieve industrie in Hilversum, werkgelegenheid en vestigingen, 1996, 2007 (indexcijfers)

Bron: LISA

¹⁹ Zie ook Van de Groep en Pfeffer (ongepubliceerd); P.H.T de Groot 2007 Monitor van de Audiovisuele Industrie 2007.

In 2007 zijn er in Hilversum 10.730 banen en 1.005 vestigingen te vinden in de creatieve industrie te vinden. De laatste twee jaar, tussen 2006 en 2007, is het aantal arbeidsplaatsen in de creatieve industrie niet gestegen. Dit is met name veroorzaakt door de gelijkblijvende werkgelegenheid in de televisie-industrie.

Tabel 2.39 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Hilversum, 2006, 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007	2006	2006	2007	2006	2007
Hilversum	2006	2007	2006	2006	2007	2006	2007
kunsten	498	521	18	212	214	2,3	2,4
media en entertainment	9.484	9.477	370	499	485	19,0	19,5
creatieve zakelijke diensten	697	732	21	312	306	2,2	2,4
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>10.679</i>	<i>10.730</i>	<i>409</i>	<i>1.023</i>	<i>1.005</i>	<i>10,4</i>	<i>10,7</i>
totaal	47.434	47.925	2.738	6.358	6.395	7,5	7,5

bron: LISA/TNO

De media en entertainment sector is de belangrijkste sector in aantallen banen. In Hilversum zijn dit relatief grote bedrijven met gemiddeld 19 werkzame personen. Tussen 1996 en 2007 nam het aantal banen per vestiging zelfs heel licht toe tot gemiddeld 19,5 banen.

Tabel 2.40 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Hilversum, 2006, 2007 (percentages)

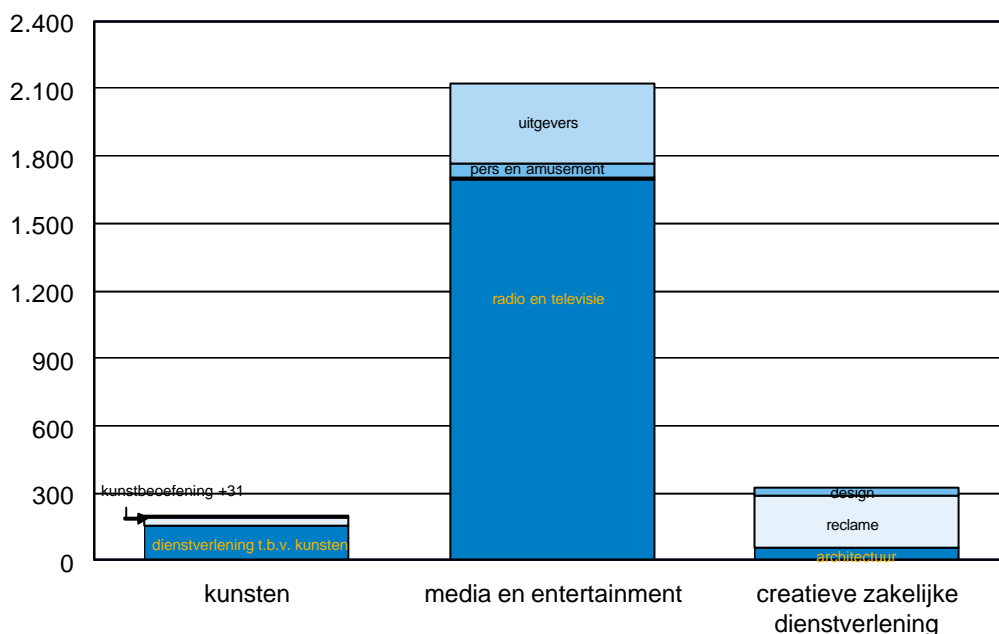
	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen	
	2006	2007	2006	2006	2007
Hilversum	2006	2007	2006	2006	2007
kunsten	5	5	4	21	21
media en entertainment	89	88	90	49	48
creatieve zakelijke diensten	7	7	5	30	30
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
totaal	23	22	15	16	16

bron: LISA/TNO

Deelsectoren opgesplitst

De werkgelegenheidsstijging tussen 1996 en 2007 is met name te vinden in de radio- en televisiebranche. Het is opvallend dat het aantal arbeidsplaatsen in de uitgeverijenbranche is toegenomen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Haarlem, Amersfoort en Amsterdam.

Figuur 2.41 Verandering aantal arbeidsplaatsen in de creatieve industrie van Hilversum, 1996-2007 (aantal banen)

Bron: LISA

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde van de creatieve industrie in Hilversum bedroeg in 2006 409 miljoen euro. Het grootste deel hiervan werd verdiend door media en entertainmentbedrijven. De ontwikkeling van de toegevoegde waarde is tussen 2004 en 2006 met gemiddeld 2,8% per jaar gestegen. Dit is meer dan de groei van de totale toegevoegde waarde in Hilversum (gemiddeld 1,1% per jaar). De belangrijkste groei is veroorzaakt door de media en entertainment sector (3% per jaar, ofwel, 21 miljoen euro per jaar).

Hilversum is daarnaast de enige gemeente waarbij de groei van de toegevoegde waarde in de creatieve industrie van betekenis is voor de groei in de totale toegevoegde waarde: 36,2% van deze groei wordt gegeneerd door de creatieve sector.

Tabel 2.42 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in Hilversum tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Hilversum	miljoenen euro's	percentages
Kunsten	0	0
media en entertainment	21	3
creatieve zakelijke diensten	1	3
<i>totaal creatieve industrie</i>	22	2,8
totaal	61	1,1

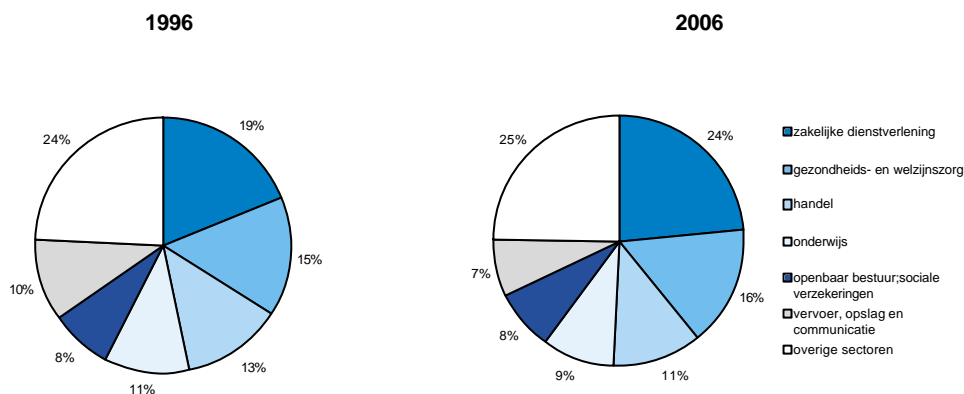
bron:TNO

2.8 Utrecht

Economie

Utrecht is al lange tijd het vervoersknooppunt van Nederland. Uit figuur 2.18 blijkt echter dat het aandeel in de vervoer en communicatie sector iets gedaald is tussen 1996 en 2007. Steeds belangrijker sectoren zijn de zakelijke dienstverlening, de gezondheidszorg en de handel. De werkgelegenheid in Utrecht is tussen 1996 en 2007 gestegen met 21%, 1,9% per jaar. De creatieve industrie maakt deel uit van de categorie 'overige sectoren'.

Figuur 2.43 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Utrecht

bron: CBS

Creatieve industrie

De werkgelegenheid in de creatieve industrie is tussen 1996 en 2007 toegenomen met 7,6% per jaar. Dit heeft ertoe geleid dat het aandeel van de werkgelegenheid in de creatieve industrie tussen 1996 en 2007 ook flink is gestegen van 3% tot 4,6%. Gelet op het werkgelegenheidsaandeel in de Noordvleugel (5,1%), kan er dus geconstateerd worden dat Utrecht op weg is om een belangrijke speler te worden op het gebied van de creatieve industrie.

Deze ontwikkeling was al eerder geconstateerd in Amersfoort, en ook in Utrecht zijn er diverse beleidsmaatregelen om de creatieve industrie te versterken. De gemeente heeft daarbij zelf de idee dat de werkgelegenheid in de gaming industrie is toegenomen (op basis van waarnemingen). Er wordt verondersteld dat er verschillende bedrijven zijn die van oudsher in de creatieve zakelijke dienstverlening en ICT zaten en hun werkerterrein verlegd hebben naar de gaming industrie.

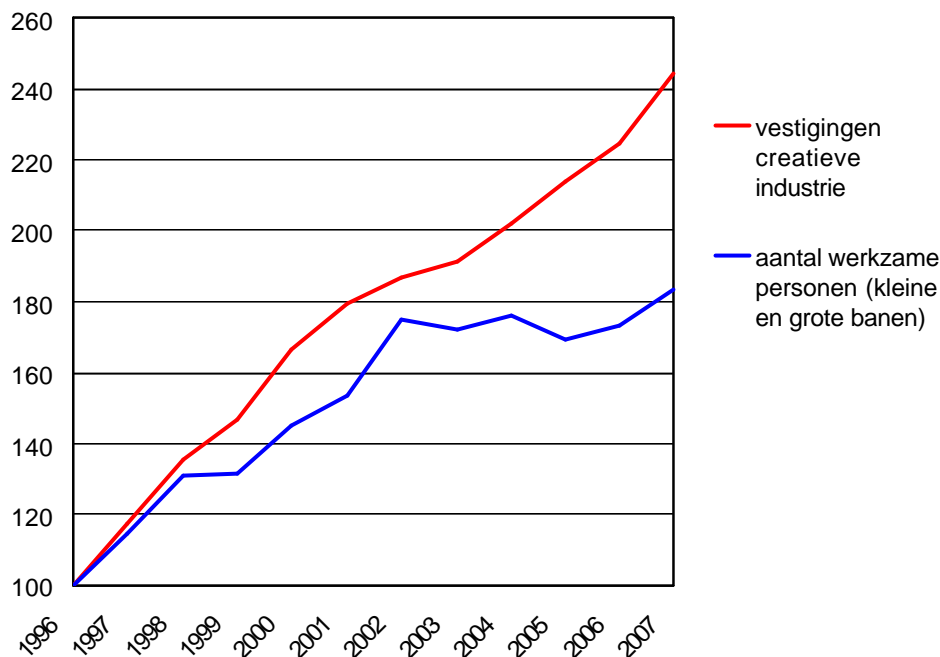
Tabel 2.44 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in Utrecht en de Noordvleugel, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

	Utrecht			Noordvleugel		
	1996	2007	groei per jaar (%)	1996	2007	groei per jaar (%)
creatieve industrie	5.182	9.510	7,6	62.528	89.750	4
totale werkgelegenheid	171.502	206.673	1,9	1.376.183	1.743.648	2,5
aandeel CI (%)	3,0	4,6		4,5	5,1	

bron: LISA

De ontwikkeling van de creatieve industrie in Utrecht is vergelijkbaar met andere steden. Tot 2001 is er een sterke stijging van het aantal werkzame personen, waarna deze stagneert tot 2006 om vervolgens weer enigszins te stijgen.

Figuur 2.45 Ontwikkeling creatieve industrie in Utrecht, werkgelegenheid en vestigingen, 1996, 2007 (indexcijfers)

Bron: LISA

In 2007 zijn er 9.510 banen in de creatieve industrie en 1.114 vestigingen. Dit levert een gemiddelde arbeidsbezetting op van 3,8 banen per vestiging. Opvallend is dat de bedrijven in de creatieve zakelijke dienstverlening gemiddeld genomen het grootst zijn.

Tabel 2.46 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Utrecht, 2006, 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007	2006	2006	2007	2006	2007
Utrecht							
kunsten	2.060	2.333	75	656	727	3,1	3,2
media en entertainment	1.404	1.498	63	584	667	2,4	2,2
creatieve zakelijke diensten	5.506	5.679	217	1.069	1.114	5,2	5,1
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>8.970</i>	<i>9.510</i>	<i>355</i>	<i>2.308</i>	<i>2.508</i>	<i>3,9</i>	<i>3,8</i>
Totaal	200.709	206.673	12.952	17.198	18.383	11,7	11,2

bron: LISA/TNO

De afgelopen twee jaar, tussen 2006 en 2007, is de werkgelegenheid in de creatieve industrie met 6% toegenomen. De belangrijkste stijger was daarbij de kunstensector die met 13% steeg.

De belangrijkste deelsector van de creatieve industrie in Utrecht is in 2007 de *creatieve zakelijke dienstverlening*. De bedrage van deze sector voor de totale werkgelegenheid in de creatieve industrie komt neer op 60%. De kunstensector is ook (net als in provinciehoofdstad Haarlem) van redelijk belang. 25% van de werkgelegenheid in de creatieve industrie is in deze deelsector te vinden.

Tabel 2.47 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Utrecht, 2006, 2007 (percentages)

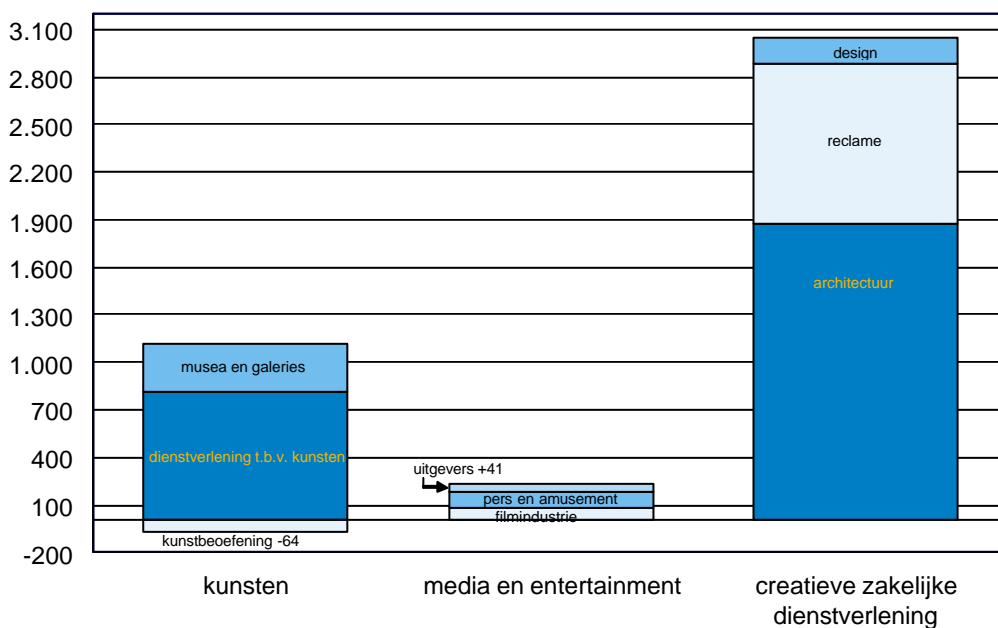
Utrecht	aantal banen		toegevoegde	aantal vestigingen	
	2006	2007	waarde	2006	2007
kunsten	23	25	21	28	29
media en entertainment	16	16	18	25	27
creatieve zakelijke diensten	61	60	61	46	44
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
totaal	4	5	3	13	14

bron: LISA/TNO

Opgesplitst naar deelsectoren

Opgesplitst naar deelsectoren valt op dat met name architectuurbranche en technisch ontwerp flink is gegroeid tussen 1996 en 2007. Reclame en dienstverlening voor de kunstensector is ook toegenomen. Ook hier is de toename bij de kunsten vooral toe te schrijven aan dienstverlenende werkgelegenheid.

Figuur 2.48 Verandering aantal arbeidsplaatsen in de creatieve industrie van Utrecht, 1996-2007 (aantal banen)

Bron: LISA

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde in de creatieve industrie bedroeg in 2006 in Utrecht 355 miljoen euro, ofwel 3% van de totale toegevoegde waarde.

Aangezien de toegevoegde waarde bepaald is aan de hand van werkgelegenheidscijfers (die gedaald zijn tussen 2004 en 2006) is het dan ook niet verwonderlijk dat de toegevoegde waarde tussen 2004 en 2006 ook daalde met 5 miljoen euro (ofwel 0,7%). Uitzondering is de kunstensector die tussen 2004 en 2006 met 7% toenam (ofwel met 9 miljoen euro).

Tabel 2.49 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in Utrecht tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Utrecht	miljoenen euro's	percentages
kunsten	9	7
media en entertainment	-1	-1
creatieve zakelijke diensten	-13	-3
<i>totaal creatieve industrie</i>	-5	-0,7
totaal	555	2,2

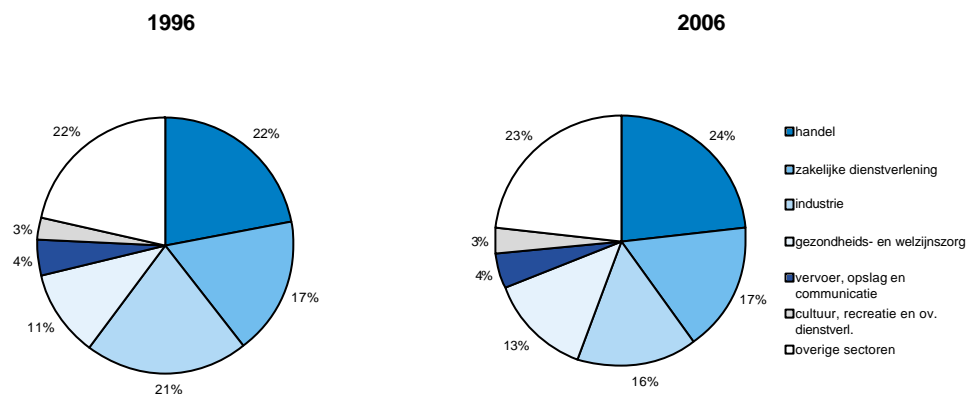
bron:TNO

2.9 Zaanstad

Totale economie

Van oudsher is Zaanstad een industriestad. Het belang van industrie is het afgelopen decennium echter afgekald. Anno 2006 zijn de belangrijkste sectoren handel en zakelijke dienstverlening. De totale werkgelegenheid in Zaanstad nam tussen 1996 en 2007 toe met 0,3% per jaar.

Figuur 2.50 Aantal banen van werknemers naar sectoren in Zaanstad

bron: CBS

Creatieve industrie

In tegenstelling tot de totale werkgelegenheid is de werkgelegenheid in de creatieve industrie wel flink gestegen, met 2,3% per jaar tussen 1996 en 2007. Het aandeel van werkgelegenheid in de creatieve industrie is daarmee licht gestegen van 2,3% in 1996 tot 2,8% in 2007.

Waar Zaanstad voorheen bekend stond om de traditionele voedingsindustrie, richt Zaanstad zich in toenemende mate op de creatieve 'maakindustrie', de dienstverlening en het toerisme. Zo wordt een deel van het industriële erfgoed, zoals het Hembrugterrein, omgevormd tot woon- en werkplekken voor creatieve ondernemers. Vanwege het belang van de ambachtssector, ondermeer in de meubelindustrie hanteert de gemeente zelf een ruimere definitie.

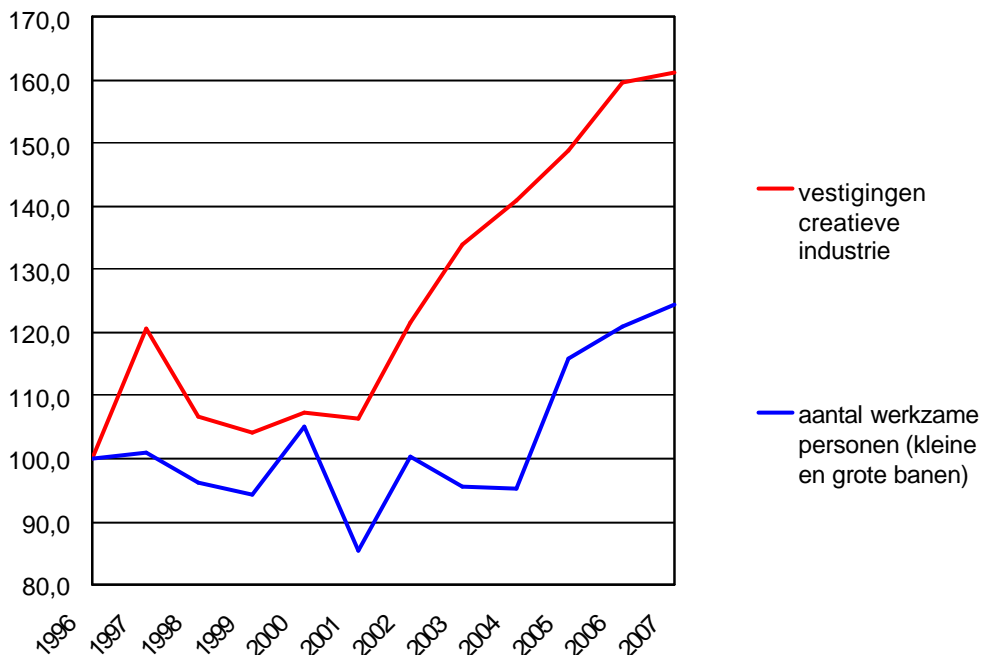
Tabel 2.51 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve industrie in Zaanstad en de Noordvleugel, 1996 en 2007 (aantallen en percentages)

	Zaanstad			Noordvleugel		
	1996	2007	groei per jaar (%)	1996	2007	groei per jaar (%)
creatieve industrie	1.249	1.555	2,3	62.528	89.750	4
totale werkgelegenheid	54.645	56.332	0,3	1.376.183	1.743.648	2,5
aandeel CI (%)	2,3	2,8		4,5	5,1	

bron: LISA

Uit figuur 2.52 blijkt dat de creatieve industrie eigenlijk pas is gaan groeien vanaf 2005. De eerste groeiperiode, die zich bij andere steden voordeed tussen 1996 en 2002 is aan Zaanstad voorbij gegaan, evenals het effect van de periode van laagconjunctuur die daarop volgde.

Figuur 2.52 Ontwikkeling creatieve industrie in Zaanstad, werkgelegenheid en vestigingen, 1996, 2007 (indexcijfers)

Bron: LISA

In 2007 zijn er 1.555 banen en 548 vestigingen in de creatieve industrie. Het gaat om relatief kleine bedrijven, met gemiddeld 2,8 banen per vestiging.

Tabel 2.53 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Zaanstad, 2006, 2007 (aantallen en miljoenen euro's)

	aantal banen		toegevoegde waarde 2006	aantal vestigingen		banen per vestiging	
	2006	2007		2006	2007	2006	2007
Zaanstad							
kunsten	329	340	12	129	129	2,6	2,6
media en entertainment	294	258	13	114	116	2,6	2,2
creatieve zakelijke diensten	889	957	31	300	303	3,0	3,2
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>1.512</i>	<i>1.555</i>	<i>56</i>	<i>543</i>	<i>548</i>	<i>2,8</i>	<i>2,8</i>
totaal	56.151	56.332	3.405	8.224	8.487	6,8	6,6

bron: LISATNO

De belangrijkste deelsector in 2007 in Zaanstad is de creatieve zakelijke dienstverlening met een werkgelegenheidsaandeel van 62%. Deze sector is ook nog eens toegenomen met 7,5% tussen 2006 en 2007. De werkgelegenheid in de media en entertainmentsector is daarentegen flink gedaald in dezelfde periode.

Tabel 2.54 Banen, toegevoegde waarde en vestigingen van de creatieve industrie, Zaanstad, 2006, 2007 (percentages)

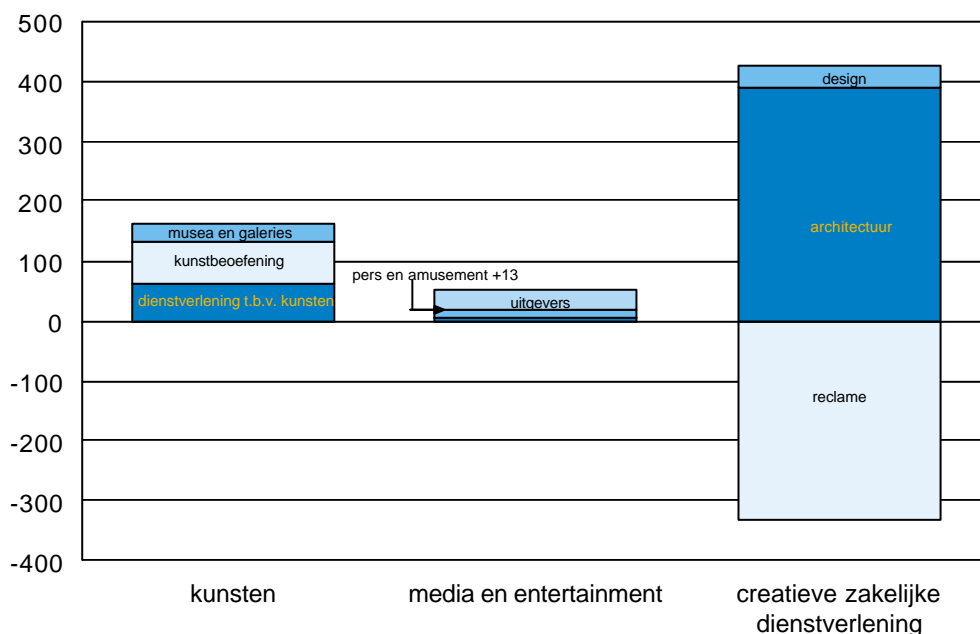
	aantal banen		toegevoegde	aantal vestigingen	
	2006	2007	waarde	2006	2007
Zaanstad			2006		
kunsten	22	22	21	24	24
Media en entertainment	19	17	23	21	21
creatieve zakelijke diensten	59	62	55	55	55
<i>totaal creatieve industrie</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Totaal	3	3	2	7	6

bron: LISA/TNO

Opgesplitst naar deelsectoren

Tussen 1996 en 2007 is met name de architectuur en technisch ontwerpbranche flink gestegen. Daarnaast is het opvallend dat de stijging in de kunstensector vooral veroorzaakt wordt door een toename van het aantal banen in kunstbeoefening.

Figuur 2.55 Verandering aantal arbeidsplaatsen in de creatieve industrie van Zaanstad, 1996-2007 (aantal banen)

bron: LISA

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde cijfers van 2006 laten een vergelijkbaar beeld zien als de werkgelegenheidscijfers. In totaal wordt er 56 miljoen euro gegenereerd in de creatieve industrie, wat neerkomt op 2% van de totale toegevoegde waarde in Zaanstad. Meer dan de helft van de toegevoegde waarde wordt gegenereerd in de creatieve zakelijke dienstverlening.

Tussen 2004 en 2006 daalde de totale toegevoegde waarde in Zaanstad met 0,2% per jaar terwijl de toegevoegde waarde in creatieve industrie is gestegen, en dan met name de creatieve zakelijke dienstverlening.

Tabel 2.56 Gemiddelde jaarlijkse (reële) ontwikkeling van de toegevoegde waarde in Zaanstad tussen 2004 en 2006 (miljoen euro's en percentages)

Zaanstad	miljoenen euro's	percentages
kunsten	2	9
media en entertainment	2	9
creatieve zakelijke diensten	10	23
<i>totaal creatieve industrie</i>	14	16,2
totaal	-15	-0,2

bron: TNO

Bijlagen

1 Indeling in SBI-codes volgens TNO²⁰

SBI code	Kunsten
92311	Beoefening van podiumkunst
92312	Producenten van podiumkunst
92313	Beoefening van scheppende kunst
92321	Theaters, schouwburgen en concertzalen
92323	Dienstverlening voor kunstbeoefening
92521	Kunstgaleries, expositieruimten
92522	Musea

SBI code	Media en entertainment
2211	<i>Uitgeverijen van boeken e.d.</i>
2212	Uitgeverijen van dagbladen
2213	Uitgeverijen van tijdschriften
2214	Uitgeverijen van geluidsopnamen
2215	Overige uitgeverijen
74811	<i>Fotografie</i>
92111	<i>Productie van (video)films</i>
92112	<i>Ondersteuning (video) filmproductie</i>
92201	<i>Omroeporganisaties</i>
92202	<i>Productie radio- en tv-programma's</i>
92203	<i>Ondersteunende activiteiten voor radio en tv</i>
9212	Distributie van films
9213	Vertoning van films
92343	<i>Overig amusement</i>
9240	<i>Pers-, nieuwsbureaus; journalisten</i>

SBI code	Creatieve zakelijke dienstverlening
74201	Architectuur en technisch ontwerp
74202	Technisch ontwerp/advies stedenbouw etc.
74401	<i>Reclameontwerp- en adviesbureaus</i>
74402	Overige reclamediensten
74875	Interieur-, modeontwerpers e.d.

²⁰ De SBI-codes die cursief zijn, geven de overlap met het cluster ICT/NM weer.

2 LISA

LISA staat voor Landelijk Informatiesysteem Arbeidsplaatsen en Vestigingen. Het wordt bijgehouden door ETIN. LISA gebruikt het Mutatieregister van de Kamer van Koophandel als een van de bronnen van het eigen register. Daarnaast worden ook andere bronnen gebruikt, zoals de Provinciaal Werkgelegenheidsenquête en gegevens van beroepsverenigingen. Hierdoor bevat het LISA meer vestigingen dan het bedrijvenregister van de KvK. Bepaalde gemeenten, de zogemaande registerhouders, leveren hun eigen bedrijvenregister (zoals het ARRA) integraal aan het LISA. De gegevens van het LISA lopen ongeveer een jaar achter bij het ARRA.

3 Berekening toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde is een maatstaf voor de omvang van de productie. De toegevoegde waarde van de creatieve industrie kan geraamd worden op basis van gegevens van het CBS en LISA. TNO heeft deze rekenexercitie uitgevoerd. Het ramen van de toegevoegde waarde van de creatieve industrie is gebaseerd op het berekenen van de arbeidsproductiviteit per arbeidsplaats. Hierbij worden twee bronnen gecombineerd: banen van werkzame personen volgens LISA en toegevoegde waarde cijfers van het CBS. Elke bron heeft een voordeel: LISA heeft zeer gedesaggregeerde gegevens, het CBS heeft toegevoegde waarde en arbeidsgegevens per bedrijfstak. Met behulp van de CBS cijfers worden arbeidsproductiviteiten berekend die op de LISA uitkomsten worden geprojecteerd.

Het bronmateriaal van het CBS betreft hier de voorlopige cijfers uit de Nationale Rekeningen 2005 die augustus 2006 zijn gepubliceerd. De LISA-cijfers van 2005 worden door O+S Amsterdam aangeleverd per gemeente uit de ruimtelijke afbakening en bedrijfstak uit de sectorale afbakening.

Daarbij worden de arbeidsproductiviteiten berekend met behulp van het aantal banen van werkzame personen, dat is het arbeidsbegrip van het CBS dat overeenkomt met de definitie van LISA van werkgelegenheid. Tussen beide totalen bestaan verschillen die zijn toe te schrijven aan verschillen in definities, methodiek en toedeling naar categorieën. De grootste verschillen ontstaan bij het toedelen van uitzendpersoneel; CBS rekent uitzendkrachten bij de zakelijke dienstverlening (de uitzendbureaus) en LISA rekent uitzendkrachten bij de bedrijfstak van het bedrijf waar de uitzendkrachten gestationeerd zijn. De productiviteit als zodanig wordt daardoor niet anders; de totaalcijfers van Nederland en Amsterdam worden aangepast aan de hand van het door het CBS gepubliceerde cijfer. Deze correctie houdt rekening met verschillen tussen LISA en het CBS over het arbeidsbegrip. Met deze correcties wordt rekening gehouden met de verschillen tussen de twee bronnen en ontstaan er geen verschillen in de totale toegevoegde waarde per economische sector.

Tabellen

Werkzame personen in de creatieve industrie in de Noordvleugel van de Randstad (aantallen)

	kunsten	media en entertainment	creatieve zakelijke dienstverlening	Creatieve Industrie	totale economie	aandeel creatieve industrie in totale economie
Aalsmeer	27	1416	70	1513	17143	8,8
Abcoude	15	26	41	82	2248	3,6
Almere	363	649	1571	2583	74633	3,5
Amersfoort	364	519	3701	4584	77273	5,9
Amstelveen	359	208	1450	2017	40052	5,0
Amsterdam	10084	11753	10976	32813	477058	6,9
Baarn	153	430	196	779	12779	6,1
Beemster	21	16	53	90	3325	2,7
Bennebroek	2	9	22	33	2181	1,5
Beverwijk	37	109	181	327	20988	1,6
Blaricum	42	75	45	162	3528	4,6
Bloemendaal	23	35	96	154	4426	3,5
Breukelen	33	36	60	129	6311	2,0
Bunnik	20	34	198	252	8531	3,0
Bunschoten	40	26	44	110	9455	1,2
Bussum	143	248	184	575	11103	5,2
Castricum	60	51	243	354	9087	3,9
De Bilt	68	102	595	765	17220	4,4
De Ronde Venen	68	48	220	336	13546	2,5
Diemen	52	391	360	803	16640	4,8
Edam-Volendam	42	47	76	165	12683	1,3
Eemnes	25	106	63	194	2922	6,6
Graft-De Rijp	19	19	65	103	1651	6,2
Haarlem	682	1131	1344	3157	66219	4,8
Haarlemmerliede en Spaarnw	9	10	35	54	2033	2,7
Haarlemmermeer	368	1774	1652	3794	125461	3,0
Heemskerk	48	33	182	263	9240	2,8
Heemstede	77	80	210	367	8257	4,4
Hilversum	521	9477	732	10730	47925	22,4
Houten	76	635	238	949	19134	5,0
Huizen	64	161	180	405	14708	2,8
IJsselstein	91	29	410	530	12619	4,2
Landsmeer	10	17	47	74	2479	3,0
Laren	114	222	132	468	4668	10,0
Leusden	45	62	216	323	15320	2,1
Loenen	36	46	55	137	2285	6,0
Lopik	4	17	51	72	5247	1,4
Maarssen	53	327	239	619	12959	4,8
Montfoort	24	21	52	97	5305	1,8

Creatieve industrie Noordvleugel

Muiden	51	30	55	136	1880	7,2
Naarden	74	225	147	446	9006	5,0
Nieuwegein	179	483	593	1255	45171	2,8
Oostzaan	19	34	37	90	2776	3,2
Ouder-Amstel	29	402	534	965	12896	7,5
Oudewater	7	6	38	51	3500	1,5
Purmerend	134	132	240	506	25106	2,0
Soest	68	142	383	593	19743	3,0
Uitgeest	12	45	53	110	3745	2,9
Uithoorn	18	58	63	139	11629	1,2
Utrecht	2333	1498	5679	9510	206673	4,6
Velsen	119	101	387	607	35221	1,7
Vianen	104	15	142	261	11836	2,2
Waterland	31	61	64	156	4173	3,7
Weesp	43	125	165	333	9468	3,5
Wijdmeren	125	166	146	437	7976	5,5
Woerden	41	81	293	415	27808	1,5
Wormerland	16	37	98	151	4161	3,6
Woudenberg	10	6	207	223	4462	5,0
Zaanstad	340	258	957	1555	56332	2,8
Zandvoort	36	39	106	181	5121	3,5
Zeevang	11	16	55	82	1593	5,1
Zeist	142	118	326	586	34730	1,7
<i>totaal Noordvleugel</i>	<i>18224</i>	<i>34473</i>	<i>37053</i>	<i>89750</i>	<i>1743648</i>	<i>5,1</i>
Nederland	44.476	71.094	118.257	233827	7.722.428	3,0

bron: LISA

Vestigingen in de creatieve industrie in de Noordvleugel van de Randstad (aantallen)

	<i>kunsten</i>	media en entertainment	creatieve zakelijke dienstverlening	totale creatieve industrie	totale economie
Aalsmeer	22	15	38	75	1.762
Abcoude	12	24	30	66	722
Almere	218	257	416	891	11.052
Amersfoort	200	241	445	886	8.435
Amstelveen	122	114	208	444	5.444
Amsterdam	2.699	3.260	3.599	9.558	64.391
Baarn	51	68	85	204	1.845
Beemster	16	13	26	55	802
Bennebroek	2	8	15	25	281
Beverwijk	24	21	64	109	2.805
Blaricum	26	18	37	81	757
Bloemendaal	22	21	73	116	1.340
Breukelen	21	24	41	86	1.182
Bunnik	18	19	59	96	1.078
Bunschoten	12	15	25	52	1.298
Bussum	56	128	138	322	2.594
Castricum	40	41	105	186	2.281
De Bilt	56	63	132	251	2.914
De Ronde Venen	35	28	86	149	2.545
Diemen	33	52	50	135	1.656
Edam-Volendam	26	24	49	99	2.288
Eemnes	19	37	34	90	765
Graft-De Rijp	14	13	29	56	532
Haarlem	258	255	488	1.001	9.969
Haarlemmerliede en Spaarnw	8	9	14	31	375
Haarlemmermeer	65	71	214	350	7.866
Heemskerk	27	23	59	109	1.635
Heemstede	48	49	75	172	1.863
Hilversum	214	485	306	1.005	6.395
Houten	49	53	88	190	2.660
Huizen	49	85	129	263	2.497
IJsselstein	30	22	97	149	1.807
Landsmeer	5	12	28	45	789
Laren	23	40	55	118	1.075
Leusden	38	32	87	157	1.920
Loenen	25	28	39	92	705
Lopik	4	8	25	37	1.164
Maarssen	42	49	102	193	2.405
Montfoort	9	12	26	47	955
Muiden	17	23	31	71	556
Naarden	35	52	79	166	1.463
Nieuwegein	57	73	160	290	3.717
Oostzaan	11	9	25	45	575
Ouder-Amstel	22	44	48	114	1.463
Oudewater	7	4	18	29	813
Purmerend	72	57	139	268	4.428

Creatieve industrie Noordvleugel

Soest	52	79	153	284	3.223
Uitgeest	6	10	26	42	724
Uithoorn	10	21	44	75	1.452
Utrecht	727	667	1.114	2.508	18.383
Velsen	47	54	119	220	3.787
Vianen	15	11	38	64	1.300
Waterland	23	27	47	97	1.355
Weesp	29	45	54	128	1.352
Wijdmeren	47	77	87	211	2.077
Woerden	31	35	119	185	3.353
Wormerland	9	16	45	70	956
Woudenberg	3	5	14	22	724
Zaanstad	129	116	303	548	8.487
Zandvoort	28	18	42	88	1.281
Zeevang	10	13	28	51	580
Zeist	79	64	166	309	3.999
<i>totaal Noordvleugel</i>	<i>6.104</i>	<i>7.257</i>	<i>10.515</i>	<i>23.876</i>	<i>228.897</i>
Nederland	15.749	17.037	33.742	66.528	969.952

bron: LISA

